

Вознюк О.В. Феноменологічні інструменти взаємодії людини з ноосферою та її різнобічні імплікації // Ноосфера Вернадського, сучасна освіта і наука : під час випробувань і надалі : колективна монографія / До 160-річчя від дня народження В. І. Вернадського; за наук. ред. А. П. Самодріна. Київ–Кременчук : Вид-во «НОВАБУК», 2023. Т. 3. С. 274-345. ISBN 978-617-639-399-3

ФЕНОМЕНОЛОГІЧНІ ІНСТРУМЕНТИ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ З НООСФЕРОЮ ТА ЇЇ РІЗНОБІЧНІ ІМПЛІКАЦІЇ

О. В. Вознюк

Вперше вчення про ноосферу розглядається у контексті діалектичного розвитку, який виявляє три етапи: на першому етапі (теза) розвитку вчення про ноосферу вона розуміється як ідеально-духовна сфера розуму, що оточує Землю та концептуальним чином відповідає поняттю «егрегор» як енерго-інформаційна структура, котра виникає із співспрямованих емоцій та думок групи людей, об'єднаною спільною ідеєю і діяльністю. На другому етапі (антитеза) ноосфера розуміється як соціально-природна, матеріальна сутність, як особливий емоційно-ментальний стан біосфери, при якому розумна діяльність людини стає вирішальним чинником розвитку нашої планети. На третьому етапі (синтез) реалізується синтез тези і антитези, коли розуміння ноосфери повертається до її тлумачення на етапі тези, але на більш вищому рівні розвитку – відповідно до сучасної постнекласичної субстанціонально-континуальної парадигми пізнання та освоєння світу людиною. Саме на основі зазначеної парадигми аналізуються феноменологічні інструменти взаємодії людини з ноосферою у вигляді змінених станів свідомості людини, які дедалі частіше стають предметом об'єктивно наукового вивчення.

Ключові слова: антропний принцип; змінені стани свідомості; когнітивна психофізика; ноосфера; парадокс «спостерігач»; постнекласична наука; трансперсональна психологія; феномен синхронності.

Антрополог запропонував дітям із африканського племені пограти в одну гру. Він поставив біля дерева кошик із фруктами і оголосив, звернувшись до дітей: «Той із вас, хто першим добіжить до дерева, удостоїться всіх солодких фруктів». Коли він зробив знак дітям почати забіг, вони міцно зчепилися руками і побігли разом, а потім всі разом сиділи і насолоджувалися смачними фруктами.

Вражений антрополог запитав у дітей, чому вони побігли всі разом, адже кожен з них міг насолодитися фруктами особисто для себе. На що діти відповіли: «Обонато». Хіба можливо, щоб один був щасливим, якщо всі інші сумні? «Обонато» їхньою мовою означає: «Я існую, тому що ми існуємо» [39].

Як засвідчує вивчення наукової літератури та аналіз сучасної соціокультурної ситуації, вчення про ноосферу виявляє **три етапи** свого розвитку.

Перший етап пов'язаний із виникненням поняття «ноосфера» («сфера розуму»), яке ввів у науковий обіг у двадцятих роках минулого століття релігійний мислитель Е. Ле Руа. Разом із П.Тейяром де Шарденом він розглядав ноосферу як ідеально-духовне утворення, позабіосферну оболонку думки, що оточує Землю. Він уявляв розум як полум'я, в якому гріється земна куля і яке поступово охоплює планету, утворюючи її новий покрив: «Земля не тільки покривається міриадами крупинок думки, але огортається єдиною мислячою оболонкою, що утворює функціонально одну велику крупинку думки в космічному масштабі. Безліч індивідуальних мислень групується та посилюється в акті єдиного одностайного мислення».

Ноосфера як ідеальний об'єкт має багато спільного з орієнтальним поняттями «*хроніки Акаші*» та «*егрегор*». В окультних і сучасних релігійних доктринах егрегор – це «душа речі», «ментальний конденсат», що породжується думками та емоціями людей і знаходить самостійне буття. На думку деяких мислителів, егрегор мають реліквії, пам'ятні речі та інші предмети. Сила та довговічність егрегора залежить від узгодженості та чисельності групи, яка його генерує. Як пише Д.Л. Андреев у книзі «*Троянда світу*», егрегори мають сконцентрований вольовий заряд, який має певний еквівалент свідомості. Свій егрегор має будь-яка держава, навіть Люксембург.

З погляду біоенергоінформатики «егрегор» – енергоінформаційна структура, що виникає із співспрямованих емоцій та думок групи людей, об'єднаною спільною ідеєю, діяльністю. Стверджується наявність різних егрегорів: релігійних, родоплемінних, кланових, магічних орденів, деяких філософських

навчань, творчих шкіл, довгостроково і цілеспрямовано працюючих колективів, соціальних рухів тощо, що реалізують розвиток «колективного розуму» Землі. У цілому, егрегор характеризується як певне породження думок групи людей, що діє незалежно від кожного з членів групи, а можливо, і від усієї групи. Деякі дослідники визначають місцем формування та знаходження егрегора ноосферу.

Другий етап реалізується у природничо-науковому вченні про ноосферу, що найбільш повно було розроблено у працях В.І. Вернадського, у яких ноосфера розуміється як особливий емоційно-ментальний стан біосфери, при якому розумна діяльність людини стає вирішальним чинником розвитку нашої планети. За таких умов, ноосфера – це розумна творча сила мислення і діяльності людей в біосфері. Для ноосфери як вищому рівні розвитку людської цивілізації характерна взаємопотенціуюча, реципротна взаємодія людської цивілізації з космоприродним середовищем, що виявляє діалектичний зв'язок законів природи та соціуму із законами мислення. Ноосфера, за В.І. Вернадським, передбачає глобальне керування планетарними процесами відповідно до єдиної розумної волі. Як зазначав В.І. Верданський, ноосфера, що охоплює у гармонійній єдності природне, соціальне і космічне середовище, стане зручним місцем життя для людства й умовою вільного різнобічного розвитку, коли із «колиски» людства Земля перетвориться на надійну і бажану домівку для кожного з його членів. У праці *«Декілька слів про ноосферу»* (1944) В.І. Вернадський зазначав, що ноосфера – матеріальна оболонка Землі, що змінюється під впливом людей, які своєю діяльністю так перетворюють планету, що можуть бути визнані «потужною геологічною силою». Ця сила своєю думкою і працею перебудовує біосферу «на користь вільно мислячого людства як єдиного цілого».

Загалом, на думку В.І. Вернадський, існують дванадцять наступних умов ноосфери в майбутньому: 1. Заселення людиною всієї планети. 2. Різке перетворення засобів зв'язку та обміну між різними країнами. 3. Посилення зв'язків, зокрема політичних, між державами Землі. 4. Перевага геологічної ролі людини над іншими геологічними процесами, що перебігають у біосфері. 5. Розширення меж біосфери та вихід у Космос. 6. Відкриття нових

джерел енергії. 7. Рівність людей усіх рас та релігій. 8. Збільшення ролі народних мас у вирішенні питань та внутрішньої політики. 9. Свобода наукової думки та наукового пошуку від тиску релігійних, філософських та політичних побудов та створення у суспільному та державному устрої умов, сприятливих для вільної наукової думки. 10. Підйом добробуту трудящих. Створення реальної можливості не допустити недоїдання, голоду, злиднів та послаблення впливу хвороб. 11. Розумне перетворення первинної природи Землі з метою зробити її здатною задовольняти всі матеріальні, естетичні та духовні потреби чисельно зростаючого населення. 12. Виключення воєн із життя людства.

Слід зазначити, що низка вчених пропонують уживати замість поняття «ноосфера» інші поняття: «техносфера», «антропосфера», «психосфера», «соціосфера», «інформосфера» та ін.

Третій етап етап розвитку вчення про ноосферу виявляється у наш час, коли має місце докорінне зрушення суспільної рефлексії і суспільної свідомості від субстратно-речовинної, *суб'єкт-об'єктної* до субстанціонально-польової, резонансної *суб'єкт-суб'єктної* парадигми пізнання і освоєння світу, від дискретно-атомарно-фрагментарного до цілісно-континуального світорозуміння, яке передбачає існування такої реальності, яка б володіла одночасно матеріальними і психічними властивостями, котрі не суперечать одна одній, а є аспектами, сторонами деякої вищої сутності (Н. Бор).

За таких умов можна говорити про нову, *постнекласичну субстанціонально-континуальну парадигму пізнання та освоєння світу людиною*, що докорінно змінює уявлення людини про світ.

Так, наукові дослідження фізичних умов існування Всесвіту та функціонування розумного життя на нашій планеті дозволили обґрунтувати *антропний принцип (антропні космологічні аргументи, принцип космологічного доповнення)*, який стверджує нерозривний психо-матеріальний зв'язок людини і космосу та постає одним із головних принципів концепції ноосфери, що розуміється як єдність природи та ментально-емоційної складової людей. Антропний принцип, ґрунтується на факті, встановленому астрофізиками: виникнення розумного життя впливає зі структури фізичного світу і особливостей його розвитку, коли багато

фізичних величин і констант, що характеризують наш Всесвіт, взаємно узгоджуються. Таким чином, світ існує у вузьких фізичних рамках, коли зміна одного з його фізичних параметрів необхідно спричинить за собою кардинальну зміну цілісного світу (П. Девіс [13]).

Значимо, що антропний принцип притаманний древнім вченням Сходу та Заходу. Даного принципу дотримувались численні мислителі древності, починаючи з Платона. Один з радикальний висновків антропного принципу полягає в тезі, відповідно до якої «Всесвіт створений задля людини», що, крім іншого, проявляється в парадоксі надмалої ймовірності життя, коли «світ не тільки існує заради людини», а й «ініціюється людською свідомістю», що знаходить втілення в квантовому парадоксі/феномені «спостерігач».

Відомим представником «антропного принципу», в якому спостерігач є «ключем» до існування процесу колапсу хвильової функції, що призводить до актуалізації світу, є Джон Уїллер, який стверджував, що насправді елементарні частки з'являються лише тоді, коли за ними спостерігає дослідник. У журналі *Cosmic Search*, розвинувши ідею антропного принципу до Абсолюту (Бога), він заявив: «Ми не можемо навіть уявити Всесвіт, який десь і протягом деякого відрізка часу не містив би спостерігачів, тому що сам Усесвіт є цим актом спостерігача...» [76].

У зв'язку з цим відомий молекулярний генетик Джонджо Макфадден вважає, що свідомість – це енергетичне поле, утворене з поля електромагнітних хвиль, які випромінюють нейрони, коли вони активні [32].

А.В. Міхеев у статті «*Квантово-інформаційна концепція свідомості та реальності*» пише, що одним з найбільш вагомим аргументів на користь прояву квантових законів у макросвіті та активної участі свідомості в його актуалізації слугує існування парапсихологічних феноменів, які полягають у цілеспрямованому впливу мислення людини-оператора на фізичні процеси, що є неможливим з точки зору класичної «об'єктивістської» фізики.

При цьому, як вважається, думка «спостерігача» впливає на розподіл ймовірностей колапсу хвильової функції елементарних часток опосередковано через поляризацію вакууму, що викликає його флуктуацію. Одним із чинників, здатних викликати

поляризацію фізичного вакууму, поряд з електромагнітними та гравітаційними полями, може виступати думка спостерігача, що поширюється у вигляді торсійного випромінювання «неелектромагнітних біополів Борового». Саме «спостерігач», як вважають деякі дослідники, може силою своєї думки посилити флуктуацію вакууму, що призводить до перевищення порога виявлення лічильника і ймовірності виявлення колапсу хвильової функції частки.

Єдність/тотожність буття та свідомості, що тут має місце, актуалізує феномен цілісності (синергії, інтегративності, емерджентності, екзистенції) – один з фундаментальних відкриттів сучасної постнекласичної науки, яка виявила феномен «непричинних» циклічно-синхронічних зв'язків (К. Юнг, В. Паулі, П. Девіс, М.О. Козирев та ін.), а цілісні системи постають такими, що володіють системними/емерджентними властивостями, котрі принципово не можуть бути виведеними із властивостей їх складових частин. Тут маємо «системний ефект», коли у системі (цілісності) з'являються властивості, що не притаманні її окремим компонентам. Цей ефект був відомий ще Аристотелю та християнським містикам: «Бо де двоє чи троє в Ім'я Моє зібрані – там Я серед них» (Матф. 18, 20).

Синергія відображає ефект всезагального зв'язку предметів та явих світу, організації цілого, що проявляється, наприклад, у фізичному ефекті/парадоксі «дефекту маси». В загальній теорії систем також визначається, що система не може бути зведеною до суми її складових елементів, а навпаки – сама визначає їх функцію. В площині фізіології та біології можна навести концепцію про адитивний, потенційований, чи взаємно нейтралізуючий ефект комбінації різних чинників.

Цілісність є, насамперед, парадоксальною сутністю, оскільки вона постає там, де спостерігається процес досягнення єдності протилежностей, синтезу функціонально й субстанціонально відмінних об'єктів. Цілісність актуалізується там, де різноманітні дискретні сутності формують універсум, у якому все пов'язано зі всім і немає нічого абсолютно ізольованого.

Відповідно, виявляється онтологічна єдність елементів Всесвіту у контексті їх просторово-часової локалізації, що реалізується на фундаментальному квантово-фотонному рівні

Всесвіту, де актуалізується квантовий феномен «заплутаності» елементарних часток, взаємодія яких реєструє *непричинний – імплікативно-логічний – зв'язок* [83].

У зв'язку з цим можна говорити про теорему Дж. Белла: все у світі нелокально, елементарні частинки щільно пов'язані між собою у певній фундаментальній сфері (на рівні фізичного вакууму [45]) за межами часу та простору. Тобто, якщо спровокувати утворення двох елементарних часток одночасно, вони будуть безпосередньо пов'язані одна з одною або перебувати в стані суперпозиції – непричинного зв'язку (*парадокс Ейнштейна-Подільського-Розена*).

Суть ефекту нелокальності в тому, що частки, які розлетілися на будь-яку відстань, і які характеризуються спільною хвильовою функцією, тобто перебувають у «заплутаному» стані, здатні без будь-яких проміжних носіїв, тобто непричинним, логіко-імплікативним чином, миттєво обмінюватися інформацією через просторово-подібний інтервал.

Зазначимо, що ефект нелокальності неодноразово підтверджувався у багатьох фізико-хімічних експериментах; він досліджуються й нині: показана часова симетрія квантових кореляцій – «заплутані» стани формуються не тільки після локальної взаємодії частинок, а й до цієї взаємодії [15].

Принцип нелокальності реалізується також і у макросвіті (М.О.Козирев), що довели нові теоретичні розробки низки вчених [31], коли нелокальні феномени виявляються в макроскопічних процесах, і ці процеси є суттєво дисипативними (відкритими), коли дисипативність відіграє конструктивну роль у формуванні квантових кореляцій. При цьому ця ідея релевантна сучасній квантовій/релятивістській фізиці, яка наголошує, що як на рівні мозку, так і на фундаментальному рівні Всесвіту квантова реальність відіграє ключову роль. При цьому на фундаментальному квантовому рівні матерії реальність виявляється цілісним комплексом, синтезом єдиного та множинного, де такі речі як актуально-дійсне та потенційно-можливе, причина та наслідок, просте та складне, частина та ціле, минуле і майбутнє не диференціюються [83].

У зв'язку з цим відзначимо, що у *рамках когнітивної психофізики* (сучасний паранауковий напрям, розроблений А.П. Дубровим) виявлено універсальний характер трансформації

різних видів і форм енергій, речовини, полів та інформації (взаємоперетворюваність часток, полів, енергії, інформації); дистанційний і резонансно-польовий характер взаємодії предметів та явищ; наявність у природі ментального інформаційно-польового виду взаємодії; здатність думки до універсальної трансформації в будь-які фізичні частки, поля і випромінювання; дистанційний ментальний зв'язок людини з навколишнім середовищем; смисловий характер думки як основи «Глобальної Свідомості».

Дж. Уїлер, розглядаючи різні сигнатури ідеальної сферичної моделі Всесвіту як функції часу, доходить висновку, що старе слово «спостерігач» необхідно замінити словом «учасник» [76]. У зв'язку з цим Д. Бом, творець теорії прихованого (імпліцитного) порядку, сформулював так звану «голокінетичну парадигму», що, у принципі, відповідає уявленням про світ у площині квантових феноменів. Ця парадигма знаходиться у певній кореляції до голографічної гіпотези К. Прібрама, відповідно до якої «будь-яке мислення вміщує, крім маніпуляцій знаками і символами, топографічний компонент» [51; 52; 40]; цю кореляцію можна визначити як співвідношення макрокосму і мікркосму: тут спостерігач і те, що спостерігається, складають фундаментальну єдність. При цьому в основі цієї космологічної теорії покладена парадоксально-багатозначна, подібна буддійській, голографічна логіка [64], яка може бути зрозуміла при звертанні до n-мірного гіперпростору. Специфіка цього нескінченного простору полягає в тому, що дві сутності можуть спільно займати те ж саме місце в той же самий час.

Відтак, наша реальність є непорушною, неподільною фундаментальною цілісністю, аспектами якої постають матерія і свідомість. Згідно Д. Бому, існує «зовнішній порядок», що виявляється в різних станах «матерії-енергії» – від досить грубої, щільної і стабільної матерії (яка сприймається нашими органами чуттів у просторово-часовому контексті), до витонченої, чуттєво не сприйманої – того внутрішнього (духовного) порядку, подібного до прихованого порядку в голограмах, до якого ми рухаємося духовно, і усередині «холоруху» приходимо врешті-решт до *Вищої Свідомості* [5]. Ця духовна сутність «лежить поза мовою, і ми можемо найкраще охопити її за допомогою метафор» [64, р. 124], які *парадоксальним чином* сполучають конкретне та абстрактне.

Нелькальність фізичних феноменів корелює з нелокальністю психічних феноменів, що знаходить своє відображення у феномені синхронності (синхронічності) К. Юнга, П. Девіса, згідно з яким явища фізичної та психічної реальності виявляють паралельне значення. К. Юнг пише про таємничий процес, який перетинає простір-час і впорядковує різнобічні події (подібно до архетипу, колективному безсвідомому, що впорядковують свідомість людини і людства) таким чином, щоб події фізичної та психічної реальності набували паралельного значення, коли здавалося б незв'язані процеси матеріального світу та людської психіки позитивним чином корелюють один з одним.

Змістом колективного безсвідомого, згідно з К. Юнгом, є архетип, який виступає сполучною ланкою між матерією та психікою. Перші основоположні архетипи при цьому виникають у своєрідній «точці збірки» (К.Кастанеда), яка виступає у вигляді «фокусу цілісності» систем. Справа у тому, що суспільству, природі, космосу загалом притаманна, як вважають, кооперативність – явище об'єднання окремих елементів у цілісні системи, при цьому нові властивості, що притаманні цій цілісності, принципово не виводяться з властивостей її компонентів. Даний синергізм, що має «неосяжне джерело», є «відблиск єдиного Начала, Необмеженості».

Наведемо **приклад** феномену синхронності.

В одній з праць К. Юнг повідомляє про кумедну історію мсьє Дешама та особливого роду пудингу. Коли Дешам був хлопчиком, він отримав шматок цього особливого пудингу від мсьє де Фонжибю. Десять наступних років він не міг знову спробувати цю рідкісну страву, поки не побачив її в меню одного паризького ресторану. Дешам попросив, щоб офіціант приніс цей пудінг, але йому повідомили, що останній шматок було замовлено саме мосьє де Фонжибю – він випадково відвідав зазначений ресторан саме у той момент. Багато років після того інциденту Дешам був запрошений на святкову вечерю, де пудинг мав бути, як то кажуть, цвяхом програми. Поглинаючи його, Дешам подумав, що не вистачає лише мосьє де Фонжибю, який вперше познайомив його з делікатесом і без якого не обійшлася його друга зустріч із цією стравою у паризькому ресторані. Цієї хвилини задзвонив дверний дзвіночок і в кімнату зайшов немолодий чоловік, який виглядав

дуже збентеженим. То був мосьє де Фонжибю, який опинився тут абсолютно випадково, – йому просто дали невірну адресу.

Це приклад.

У 1944 році за кілька днів до висадки союзників у Нормандії в англійській «*Дейлі телеграф*» був опублікований безневинний кросворд, що містить усі кодові назви секретної операції з висадки союзницьких військ у Нормандії. Відповідями були зашифровані коди ключової в історії Другої світової війни операції – до назви десантної операції *Overload*. У кросворді були зашифровані такі слова, як: «*Юнітер*», «*Юта*», «*Гентун*», «*Омаха*». Розвідка кинулася розслідувати «вітоку інформації». Але упорядником кросворда виявився старенький шкільний вчитель, спантеличений таким неймовірним збігом не менше за військовослужбовців.

Наведені приклади феномену синхронності не можна зрозуміти на підставі принципу класичного детермінізму, оскільки події, що стосуються зазначеного феномену, регулюються принципом значимого збігу.

За таких умов важливим є погляд В. Паулі, який, подібно до деяких фізиків усвідомлював: події на субатомному рівні не можуть бути зрозумілими науковцями, що орієнтуються на принципи ньютонівської фізики, тобто для пояснення цих подій слід прийняти до уваги існування принципу аказуальності (інакше – індетермінізму), чи холізму (інакше – супердетермінізму). Коли між «спостерігачем» і «тим, що спостерігається» стирається різниця.

К. Юнг показав, що синхронні події як дивовижний збіг обставин, виникають тоді, коли актуалізуються глибинні структури людської психіки, що стосуються колективного безсвідомого, там, де свідомість та матерія постають як неподільні, вони не диференціюються, перебучаючи у «квантовій піні», «з якої за принципом ієрархічних структур народжуються матеріальні речі».

Юнгівський феномен непричинних синхронічних зв'язків виявляється в сфері *трансперсональної психології Станіслава Грофа*, який повідомляє про особливі змінені стани свідомості, названі *трансперсональними*, тому що вони дозволяють трансцендувати (переборювати) рамки простору і часу нашого феноменального світу, даючи людині можливість вийти за межі самої себе [26; 27].

За таких умов людина постає мислячою не мозком, але польовою формою, «всім тілом» (Г.Б. Двойрин, В.В.Налімов), що виявляє феномени змінених (трансперсональних) станів свідомості (Ст.Гроф, А.П. Дубров, Г.Н.Дульнев, В.П. Пушкін та ін.); при цьому вважається, що процес мислення реалізується на континуально-польовому рівні Всесвіту у вигляді фрактально-голограмної матриці у контексті голографічної енергоінформаційної картини світу (К.Прібрам, Р. Сперрі, Д. Бом), універсального семантичного простору (В.В. Налімов), семантичного хвилевого геному (П.П. Гаряєв), архетипів колективного безсвідомого (К. Юнг, П. Девіс); «живої речовини», яка утворює єдиний загальнопланетарний «ноосферний моноліт», в якому все пов'язано зі всім (В.І. Вернадський), коли не тільки реальність визначає свідомість, але й свідомість здатна керувати реальністю, що знаходить втілення у психізації дійсності, коли Земля розуміється як розумна сутність, а атоми – як розумні елементи матерії [11; 29].

Як бачимо, вчення про ноосферу пройшло три етапи розвитку – від релігійного до класичного, а від неї – до постнекласичного етапів, відповідно до універсальної парадигми розвитку, яка конституює трифазний діалектичний сценарій розвитку будь-яких феноменів:

(1) теза → (2) антитеза → (3) синтез.

Третій етап розвитку будь-якого предмета виступає найвищою, граничною метою (змістом) цього розвитку.

Зазначена методологія дозволяє легко виокремлювати цілі, а також окреслювати універсальний механізм їх досягнення, який виявляється у синтезі протилежностей, оскільки третьою стадією розвитку завжди виступає синтез протилежних один до одного першої та другої стадій.

У цьому контексті стає зрозумілим сентенція С.Б.Церетелі про Істину як «єдність протилежностей», а також прояснюється сенс фундаментальної властивості мислення людини – *дипластії як творчої здатності поєднання протилежностей, тобто здатності сприймати абсурд, інтегруючи в одній логічній площині несумісні поняття, речі, відносини.*

Наведемо декілька **прикладів**. Визначимо мету та сенс життя людини. Для цього слід уявити три етапи життя:

(1) народження → (2) розквіт та стабілізація → (3) вмирання.

Вмирання повторює народження, але на більш вищому рівні розвитку, який реалізує перехід людини у іншу – вищу – якість. З цієї позиції життя може розумітися як приготування до смерті (Я.А. Коменський). З іншого боку, вмирання є синтез двох попередніх етапів, тому в потойбіччі, як показали феномени людей, котрі побували у стані клінічної смерті та повернулися до життя (про що у своїх книгах пишуть Р. Моуді та ін. автори) вищі цінності життя не зникають: люди, які повернулися до життя зі стану клінічної смерті, як правило, починають пізнавати світ, інтенсивно вчитися, розширювати свій життєвий та науковий кругозір, здобувати другу, третю освіту. Крім того, ці люди починають вірити в Бога (якщо були атеїстами), перестають бути релігійними фанатиками (якщо були такими до клінічної смерті), починають цінувати життя як надціннісний феномен, любити навколишній світ, бути сповненими вищими життєстверджуючими цінностями, розуміти загальний зв'язок всього зі усім, усвідомлювати, що кожен вчинок людини має «симетричні» наслідки, що впливають із моральних та матеріальних особливостей цього вчинку.

Наведемо ще один важливий для нас *приклад* реалізації універсальної парадигми розвитку у контексті *основних форм пізнання та освоєння людиною світу*, за Ю.А. Урманцевим – чуттєвого (правопівкульового), раціонального (лівопівкульового) та медитативного (що поєднує пізнавальні стратегії півкуль головного мозку людини), котрі, у свою чергу, відповідають як *трьом типам етичних норм* П.О. Сорокіна – ідеациональним (надчуттєвим), чуттєвим та ідеалістичним (як синтезом двох останніх), так і *трьом шляхам пізнання*, за Ф.Беконом, який писав про 1) «шлях павука» (здобуття істини із чистої свідомості), 2) «шлях мурахи» (вузкий емпіризм, збір роз'єднаних фактів без їх концептуального узагальнення) та 3) «шлях бджоли» (синтез обох шляхів, здібностей досвіду та розсудку, чуттєвого та раціонального).

Три зазначені стратегії пізнання у системі логіко-філософських досліджень співвідносяться з трьома типами знань –

аналітичним (логічним), синтетичним (емпіричним) і інтуїтивним (апріорним), що корелюють з трьома типами логік:

1) *логікою доведення* – лінійний рух думки, який оперує індукцією (рух думки від одиничного до загального), дедукцією (рух думки від загального до одиничного) та втілюється у дискретно-цифровому типі комп'ютерів;

2) *логікою визначення* – континуальний рух думки, який користується традукцією (мислення за аналогією, коли засновки і висновок є однакового ступеня загальності, тобто це рух думки – від одиничного до одиничного, від загального до загального, від часткового до часткового) та втілюється у континуально-аналоговому типі комп'ютерів,

3) *парадоксально-діалектичною, «нечіткою» логікою* – цілісно-тоталлогічний рух думки, який оперує *інсайтами* (інтуїціями), що відповідає такій парадоксальній і фундаментальній людській властивості, як *дипластія* (здатності поєднувати в одному мислительному контексті протилежні й суперечливі феномени), яка постає головним механізмом людського мислення, котре передбачає парадоксальний синтез право- та лівопівкульової стратегій обробки інформації людиною.

Відтак, парадоксальне мислення постає вищим – третім етапом онто- та філогенетичного розвитку людини, в результаті якого *спостерігається поступове зростання асиметрії півкуль, рух від симетрії до асиметрії, найбільший вияв якої досягається у зрілому віці. Потім, при старінні, півкульова асиметрія поступово нівелюється.*

Таким чином, можна вважати, що еволюція людини як в онто-, так і філогенезі проходить від її інстинктивно-підсвідомого правопівкульового до особистісно-свідомого лівопівкульового аспекту, а від нього – до синтезу цих протилежних стратегій пізнання та освоєння світу людиною.

Філософський принцип єдності світу дозволяє стверджувати, що генезис людини і космосу в цілому походить з певного «нейтрального» центру (фізичного вакууму, ефіру, сингулярного стану матерії та ін.) шляхом розщеплення його на правий та лівий модуси (стану відкритості та закритості), на «дещо» і «антидещо» (Г.І. Наан [45]), причому, лівий модус представлений як потенційно-можливий (польовий), а правий – як

актуально-дійсний (речовинний). На рівні актуалізованої матерії цей рух у лінійному розумінні реалізується у вигляді розвитку Всесвіту від його польового (потенційно-ймовірнісного) до речовинного (актуально-дійсного) аспекту, від мікросвіту до макросвіту, а від нього до їх синтезу, який втілюється в феномені *ноосфери*, де фізичне та психічне інтегруються.

Відтак, *ноосфера, відповідно до третього етапу вивчення цього феномену, є не тільки суспільно-матеріальною, а й духовно-ідеальною сутністю, яка охоплює «тонко-матеріальні», квантово-хвильові плани Всесвіту, в які людина занурена, з якими вона взаємодіє.*

Розглянемо деякі феноменологічні інструменти такої взаємодії людини та її різнобічні імплікації.

Перш за все, таким суттєвим інструментом є *стан сну зі сновидіннями*. Якщо говорити про сновидіння, то їхнє значення в житті людини важко переоцінити. Можна сміливо сказати, що сновидіння являють собою певну «паралельну» реальність, психосоматично рівносильну денній реальності. Якщо основне завдання людини як *Ното sapiens* – це освоєння/пізнання самої себе, а також реальності, в якій вона існує, то приблизно третину даної реальності, якщо виміряти її часом людського життя, займає сон, в якій фаза сну зі сновидіннями в середньому займає не менше чверті. Таким чином, людина бачить сніпротягом багатьох років свого життя.

Сутність цієї «сомнамбулічної реальності» багато в чому залишається загадкою, збагнути яку можна, використовуючи як об'єктивні, так і суб'єктивні дані. Останні можуть бути ефективним евристичним засобом, що дозволяє досягти адекватного розуміння феномена «швидкого сну» – *сну зі сновидіннями, які людина, як правило, не контролює, тобто не усвідомлює.*

Таким чином, істотна частина людського життя виявляється поза контролем більшості людей, які, незважаючи на те, що освоїли багато куточків соціоприродної реальності, не в змозі освоїти реальність сновидінь.

У зв'язку з цим можна говорити про психотерапевтичну, програмуючу, розвивальну, освітньо-педагогічну роль сновидінь. Цей висновок зроблено на основі ідей, уявлень, фактів, почерпнутих з фізіологічної теорії сну І.П.Павлова,

концептуального апарату кібернетики та синергетики як теорії самоорганізації (науки про відкриті, нерівноважні, нелінійні процеси), з концепції функціональної асиметрії півкуль мозку людини, також і з практики усвідомлених сновидінь.

У зв'язку з цим повторимо, що розвиток людини йде від (1) правопівкульового (тобто конкретно-чуттєвого, емоційно-образного, «відкритого») способу, або рівня, відображення та освоєння людиною дійсності) до (2) лівопівкульового (тобто абстрактно-логічного, теоретичного, «закритого») способу, а від нього – до (3) парадоксально-медитативного способу, що поєднує перші два способи (енцефалографічні дослідження показують, що в медитативному стані – «проміжному» між сном і бадьорістю – півкулі головного мозку, що виступають у звичайному стані по відношенню одна до одної, у відомому сенсі, функціональними антагоністами, функціонально взаємно узгоджуються [17; 43; 44; 47]), коли в одному індивіді поєднуються дві полярні стратегії відображення і освоєння дійсності – художня і мисленнева. Тут людина постає гармонійною особистістю, що характеризується балансом протилежностей, а звідси – колосальною потужністю, оскільки, як зазначає П.Вайнцвайг, «гармонія як баланс протилежностей несе у собі величезну напругу, тож і колосальну міць» [75].

З позиції парадоксального світорозуміння, що претендує на відображення повноти *«Істини як єдності протилежностей»* (С.Б.Церетелі), світ відкривається як справжня і одночасно парадоксальна сутність, що інтегрує такі дихотомії, як єдине і множинне, однозначне і багатозначне, конкретне, чуттєво-експресивне та абстрактно-теоретичне, екстравертоване та інтравертоване, просте та складне, суб'єктивне та об'єктивне, потенційно-можливе та актуально-дійсне... які не диференціюються.

Зазначені висновки роблять ***зрозумілими цілі освіти та відповідні способи їх досягнення*** [7; 59; 55; 56; 61; 62; 71; 72; 78].

Зазначимо, що при функціональному переважанні правої півкулі людина сприймає світ із повною довірою, на кшталт містико-релігійного, міфологічного світогляду; крім того, в стані гіпнотичного трансу активна права півкуля, яка активна і в стані сну зі сновидіннями. При цьому парадоксальна фаза сну (сону зі

сновидіннями) актуалізується під знаком статевого збудження [54], оскільки у стані швидкого сну має місце активізація статевої функції людини [33; 34]. У стані ж статевого акту мають місце гіпнотичні фази. Отже, є всі підстави стверджувати, що в стані гіпнотичного трансу та швидкого сну активна права, континуально-цілісна півкуля головного мозку людини.

Тому **3. Фройд мав рацію:**

Якщо розвиток людини йде від правої півкулі до лівої, то це означає, що людина за таких умов поступово звільняється від полону актуальної даності, від сексуальності, емоційності та сомнамбулізму, коли можливість починає домінувати над даністю, а це приводить до того, що людська істота потрапляє в тенета дискретно-ізолюючого холодно емоційного лівопівкульового, шизойдного бачення світу. При цьому, якщо взяти до відома, що права півкуля функціонує у просторі теперішнього зі зверненням до минулого, а ліве – у просторі теперішнього зі зверненням до майбутнього, то можна стверджувати, що розвиток людини природно йде від минулого до майбутнього, а від нього – до синтезу минулого і майбутнього, коли просторово-часова дихотомія буття нівелюється і людина звільняється від споконвічного «прокляття Кроноса». Ця еволюційна парадигма універсальна, бо вона висловлює загальний принцип руху як форми буття матерії, що реалізується як процес зміни дискретності та континуальності у розвитку тих чи інших предметів та явищ.

Таке розуміння дозволяє говорити про

1) розщеплений дискретно-множинний («речовинний», лінійнопричинний) лівопівкульовий і

2) цілісний континуально-синтетичний («польовий», циклопричинний, тобто ціліснопричинний) правопівкульовий типи відображення та освоєння людиною світу.

Для того, щоб досягти стану синтезу правого та лівого психічних аспектів, необхідно лівий, свідомий аспект привести до лона правого, підсвідомого, тобто трансформувати абстрактно-логічні, опосередковано-однозначні, розірвані, дискретні схеми у багатозначно-парадоксальний цілісний космос сенсу.

Ця схема знаходить своє відображення в динаміці двох відносно протилежних сторін життєдіяльності людини – станів сну та бадьорості, які діалектично переходять одна у одну. Вони в

цілому корелюють з активністю правої та лівої півкулі головного мозку людини.

Можна сказати, що стан бадьорості в основному регулюється домінантною лівою півкулею, що організує вольове зусилля і забезпечує реалізацію довільного, другосигнального аспекту людини, що співвідноситься з її свідомістю. Права півкуля, будучи генетично давнішою за ліву, у стані бадьорості функціонує як діалектичний антагоніст лівої півкулі, виявляючи розгортання біоритмічної активності організму та активізації безсвідомих аспектів психічної діяльності.

У стані сну організм занурюється у сферу мимовільної, першосигнальної, підсвідомої регуляції, причому тут також виявляється функціональне взаємне обертання півкуль головного мозку людини, коли повільний сон регулюється лівою, а швидкий – правою півкулею [66-74].

Ці факти допомагають поглибити розуміння ***психотерапевтичної ролі півкульової динаміки.***

У стані бадьорості людина, як переважно лівопівкульова сутність, кристалізує і освоює множинно-дискретну, лінійно-причинну реальність, де кожен предмет відображається як опосередкований іншими. Тут людина постає як розщеплена, множинна, суперечлива істота, як, у певному розумінні, неінтегрований набір психосоматичних станів (які багато в чому взаємно не узгоджені функціонально), як індивід, що характеризується станом «фундаментального невідреагування», «базальної тривоги». Висловлюючись мовою психоаналізу, можна сказати, що тут ми маємо людину у вигляді конгломерату невідреагованостей – уривчастих незавершених реакцій/дій, що «виштовхуються» у сферу несвідомого, континуальна природа якого дозволяє «стискати», «складувати» лінійні ланцюги окремих реакцій у цілісно-циклічну, впорядковану сферу, коли лінійно-лівопівкульові, абстрактно-логічні символи реальності кодуються у вигляді правопівкульових образно-метафоричних символів.

Надалі, «виштовхнуті невідреагованості» («фрустрована емоційна енергія», «енграми мозку») виявляють тенденцію до самопогашення у вигляді неадекватних реакцій, деякі з яких можуть набувати вигляду творчості, а також формувати ціннісні структури.

Отже, ліва півкуля, яка, певною мірою, домінує в стані бадьорості, сприймає світ знаково-символічним чином, а світ при цьому уявляється як багато в чому асиметрична, множина сутність. Ось чому принциповим психотерапевтичним «завданням» людини є сенсогенне (смыслеосущее) усвідомлення та інтеграція розрізнених елементів життєвого досвіду, приведення їх у синергетичний (цілісний, енегонедефіцитний, неентропійний) стан, поза яким людина постає як енегонедефіцитна, ентропійна, істота, яка виявляє потребу у психотерапевтичному втручанні, головна лікувальна ідеологія якого полягає у формуванні умов для побудови психосоматичної цілісності через сенсогенну (смыслеосущую) інтеграцію стресорних факторів, приведення знаково-вербальних моментів людини (відображають відповідний рівень дезінтеграції психіки) до загального нейролінгвіста «знаменника» [1; 2; 13; 19; 32; 35; 59; 64; 74].

Тобто, множинно-знаковий, контрастно-дихотомічний, суперечливо-антиномічний лівопівкульовий дух стану бадьорості призводить до формування суперечливих психологічних станів і установок, які можуть бути інтегровані в психосоматичну та ментальну єдність шляхом гармонізації право- та лівопівкульового аспектів психіки, цілісно-образного та множинно-знакового базисів людини.

Процес цієї гармонізації здійснюється через формування цілісного (парадоксального, нейтрального) світогляду та діяльності людини, через інтеграцію образів та ідей, думок та дій, переконань та поведінки, свідомості та підсвідомості.

Таким чином, стан бадьорості, де панує дух принципового взаємного опосередкування предметів і явищ (де все постає у вигляді набору непов'язаних до кінця, незавершених фрагментів і процесів дійсності, до кінця не усвідомлених і незрозумілих подій, лінійно-ентропійно незавершених психічних станів) сприяє розвитку згубних, енегонедефіцитних психосоматичних станів, які «вирівнюються» у фазі «швидкого сну» (сону зі сновидіннями), коли активна права півкуля, що виступає психологічним базисом підсвідомого і відображає світ принципово цілісно – у функціональній сфері правої півкулі світ постає як сфера, де антагоністичні стани психіки приводяться до гармонії, що й проявляється у формі сновидінь, які ілюструють сам процес цього

процесу (про інтегративно-синтетичну роль сну див.: [6; 21; 22; 24; 30; 33; 34; 41; 46]), коли окремі «ланки» нашого денного досвіду починають пов'язуватися нелогічним, циклопричинним, парадоксальним сновидячим чином, що ілюструється висловлюванням І.М.Сеченова про сновидіння як про «небувалу комбінацію бувалих вражень».

Тут людина перетворюється на циклопричинну, енергонадлишкову, негентропійну сутність, виявляючи феномен енергетичного «підживлення», «підзарядки», а також психокорекції, що має місце не тільки в стані швидкого, а й повільного сну, де, як свідчать деякі дослідження, людина не бачить снів, але в неї вмикаються «логічні операції», спрямовані на логіко-символічне «узгодження» фактів дійсності.

Ці висновки знаходять підтвердження на рівні експериментальних досліджень. Вимірявши загальний рівень електричної збудливості та активності мозку за допомогою позитронно-емісійної томографії, вчені (Аллен Браун із колегами зі США) виявили, що під час глибокого, повільного сну середній рівень мозкової активності сильно знижується. Це свідчить, що основна мета повільного сну – відновлення енергетичних запасів мозку (і організму загалом). У стадії ж швидкого сну має місце підвищення електричної активності мозку, рівня метаболізму, що говорить про те, що в швидкому сні має місце реалізація накопиченого в стані повільного сну енергопотенціалу. Цей процес укладається в *«гідралічну» психоаналітичну модель функціонування психіки людини, яка демонструє взаємодію свідомості та підсвідомого за принципом «сполучених судин».*

При цьому виявилася цікава картина: у всіх зонах, пов'язаних із лімбічною системою, крім префронтальної кори, метаболізм у стадії швидкого сну посилюється. Але в *префронтальній корі, яка пов'язана з функціями контролю, аналітичного прогнозу* (що співвідносяться з механізмами самосвідомості, самоідентифікації, волі), показники піднімаються лише в одній із чотирьох зон, а решта кори виявляє мінімум метаболічної активності, що має місце під час повільного сну.

Таким чином, активність префронтальної кори виявляється метаболічно загальмованою під час швидкого сну. У багатьох видів

тварин префронтальна кора не така активна, як у людини, при цьому у дітей вона формується в останню чергу.

У агресивних соціопатів знижена метаболічна активність у префронтальній зоні, а пошкодження префронтальної зони мозку (після деяких видів інсультів та ін. причин) зазвичай призводять до розвитку «лобного синдрому»: людина може впасти в апатію або дитяче безглуздя, стати гіперсексуальною, надагресивною, соціопатом, характеризуватися вкрай розкутою поведінкою [6].

Це узгоджується з даними А.Р. Лурії, який виявив дефіцит префронтальних зон у закоренілих рецидивістів, що корелює з тим, що в останніх слабо розвинені механізми аналітичного прогнозу та передбачення майбутнього, а це, у свою чергу, призводить до того, що такі люди, для яких майбутнє не є фактором, регулюючим їх поведінку (що також має місце у дикунів та маленьких дітей, як показав П.О. Сорокін) схильні до ризикованих авантур, не боячись (не прогнозуючи) наслідків своїх найчастіше злочинних дій. Такі люди немовби перебувають у сноподібній реальності, в якій спостерігається пригнічення префронтального метаболізму.

Як показали Річард Девідсон з колегами з Вісконсинського університету, підвищення префронтального метаболізму спостерігається у людей з «виштовхуючим» типом особистості, які характеризуються підвищеним самоконтролем, упорядкованістю поведінки, лівопівкульовою активністю – слабкою емоційною реактивністю, відсутністю емпатійного співпереживання особистості, що дозволяє скласти *вісь «лівопівкульові – правопівкульові істоти»* [6].

Слід зазначити, що завдання навчання, які вимагають значної концентрації різних здібностей (під час навчальної діяльності, наприклад), призводять до збільшення тривалості «швидкого сну» [33], а це доводить, що сон зі сновидіннями відіграє інтегративну роль, пов'язану з механізмом «перепрограмування мозку, спрямованого на руйнування кордонів між конфліктуючими функціями» [22], тобто з механізмом, спрямованим на забезпечення взаємодії свідомості та підсвідомості [33].

При цьому, як стверджують нейрофізіологи, дуже малі діти не бачать снів. Ця здатність розвивається разом із просторовою уявою та абстрактним мисленням. Сни із сюжетом і героями діти починають бачити лише у віці 6–8 років, а до цього сновидіння є

уриwkами спогадів і неясними образами. Отже, сюжетні сновидіння є результатом півкульової асиметрії, яка починає активно розвиватися від 6-8 років.

Існують дані, згідно з якими здорові люди бачать сновидіння (коли активна права півкуля) протягом 54-76% всього періоду сну, хворі – приблизно в 87-100% [81, с. 125].

Відомий такий приклад відновлення сил: одна людина не потребує сону, тому що здатна відновлювати сили за допомогою процедури, що полягає в тому, що раз на добу на дві години ця людина занурює себе в медитативний просоночний стан, в якому на своєму внутрішньому екрані створює різні кольорові спонтанні образи, тобто, насправді, бачить усвідомлені сновидіння. Це дозволяє їй генерувати енергію та гармонізувати свою денну життєву активність.

Наші дослідження також показують, що якщо протягом дня людина була занурена переважно в автоматичний режим життєдіяльності, що не вимагає від неї прийняття рішень і не активізує її індивідуально-особистісний (лівопівкульовий) модус, то тривалість сновидінь у такої людини мала.

Як бачимо, права півкуля відіграє роль *негентронійного (антиентронійного) механізму*, що відновлює енергію, коли, як показали сучасні дослідження, сон зі сновидіннями (так званий «швидкий сон», або РЕМ-фаза – від англ. «*rapid eye movement*» – швидкий рух очей) відіграє роль настроювальника внутрішніх органів людини, коли активна зорова область мозку, а швидкий сон має багато спільного з гіпнотичним трансом.

Повторимо, що в стані сну зі сновидіннями людина, по-перше, відчуває статеve збудження, по-друге, права півкуля активна у стані гіпнотичного трансу. Крім того, у процесі статевого контакту виявляються гіпнотичні фази.

Таким чином, у стані «швидкого сну», що виступає програмуючим сугестивним фактором, у людини формуються психологічні установки, які багато в чому визначають її подальшу денну поведінку. Саме тому сюжети сновидінь можуть поставати у вигляді пророцтв. Як бачимо, ми, по суті, постійно перебуваємо у стані «своєрідної постгіпнотичної драми нижчого рівня».

Рис. 1. Циклічний реципроктний (взаємний) вплив сюжетів швидкого сну та денних подій

Звідси можна дійти висновку, що образно-метафоричний аспект соціальної дійсності, відображений у релігії, мистецтві, видовищних формах соціуму відіграє роль програматора поведінки як окремих людей, так і великих мас людей.

Таким чином, образи (сновидінь) можуть впливати (і впливають) на події життя людини в стані бадьорості, і, з іншого боку, перипетії (події) денного життя впливають на образну структуру сновидінь.

Відповідно до цього алгоритму, впливати на події свого життя та життя інших людей людина може, продукуючи певні образи, що використовуються в різних «техніках досягнення успіху» та «виконання бажань».

При цьому можуть використовуватися як образи бажаного майбутнього, так і образи сновидінь, коли впливаючи на образи, можна змінювати соціальну реальність – у разі ефективність цього впливу залежить від структури образів та їх поширення в соціумі.

Ефект управління реальністю, що тут має місце, доцільно обґрунтувати за допомогою таких наукових фактів.

Починаючи з 1996 року, різко зросло використання у дослідженнях фізичних пристроїв – генераторів випадкових чисел (ГВЧ). Зазначені прилади засновані на записі так званого флікер-шуму та комп'ютерної обробки його сигналів, що автоматично відображають випадковий набір чисел у вигляді нуля та одиниці в серіях по 200 біт на секунду та підрахунку ймовірності появи цих чисел та їх відхилення від середніх значень за наявності зовнішніх

впливів. Як відомо в математиці, поява таких чисел за безперервної роботи кожного ГВЧ є абсолютно випадковою подією.

Згідно з міжнародним проєктом подібні генератори були встановлені в 60 країнах світу, де вони працюють безперервно всі роки. Виявилося, що у дні, коли увага світової громадськості привернена до якихось важливих подій у житті людей, наприклад, до терористичного акту в Нью-Йорку 11 вересня 2001 року, смерті відомих світових особистостей – принцеси Діани, Матері Терези, Папи Івана Павла II або до проведення суспільно-значущих заходів у спорті, культурі (чемпіонати світу, відомі кінофестивали), – всі ці події знаходять свій відбиток у роботі ГВЧ.

Виявляється це в тому, що точно в той же час, той же день, годину і хвилини ймовірність повторюваності одних і тих чисел серед усіх ГВЧ різко і високо (до 1%!) статистично достовірно зростає. Це, як пише А.П. Дубров, вказує на те, що існує прямий зв'язок у світовому масштабі між «Глобальною Свідомістю», емоційним станом людей, причетних до таких подій, та роботою електронних приладів типу ГВЧ. Флікер шум свідчить про глибоку гармонію, що вислизає від нашого розуміння. За таких умов багато вчених дійшли висновку про *розумну організацію, встановлену Творцем*, яку можна зрозуміти як результат творчого процесу. Механізм цих явищ та його причини поки невідомі, але можна припускати кумулятивний глобальний ментальний вплив величезних мас людей на роботу ГВЧ на квантовому рівні і, отже, вплив на хвильову функцію квантових об'єктів та зміну ентропії самої системи. Слід особливо відзначити, що використання ГВЧ має велику статистику спостережень, накопичену за більш ніж 40-річний період досліджень у психофізиці, а глобальне використання стало їх природним розвитком.

Відтак, процес сну зі сновидіннями постає як програмуючий сугестивний чинник майбутньої поведінки людини, а з іншого боку, є наслідком її минулої поведінки та відіграє роль засоба гармонізації психічних та соматичних процесів. Тобто, причина (денне існування) та наслідок (сон зі сновидіннями) є одним і тим самим – «сновидінням у сновидінні» (Едгар По), коли причина і наслідок міняються місцями. Цей висновок ми знаходимо у Е. Берна, який пише, що *структура дитинства виступає сценарієм подальшого життя людини*.

Отже, фаза «швидкого сну» інтегрує розрізнені (фрустраційні) враження денного існування людини, які є такими саме в силу домінування в стані бадьорості функцій лівої півкулі, що пригнічує автоматизми правої півкулі і перешкоджає людині поводитися спонтанно-природним, «диким», мимовільним чином. Тобто у фазі «швидкого сну», що характеризується активністю правої півкулі, гармонізуються невідреагованості (що з'явилися результатом дезінтегративної діяльності лівої півкулі протягом денного існування), коли функції правої та лівої півкуль (підсвідомості та свідомості) приводяться до певної функціональної єдності і закріплюються у вигляді психологічних станів, соціальних атиюдів, які протягом денного життя можуть конфліктувати з психічним змістом лівої півкулі та виявлятися у вигляді немовби невмотивованих поведінкових актів.

Підкреслимо, що процес гармонізації психосфери людини в стані «швидкого сну» забезпечується правою півкулею, в рамках якої зникає межа між внутрішнім та зовнішнім, «Я» і «не-Я», коли агресивні імпульси людини, звернені зовні, перепрофілюються і спрямовуються на неї ж, що призводить до формування руйнівних/згубних психологічних установок, які в бадьорому стані людини за певних умов примушують її до аутоагресії, тобто до невмотивованої агресії, спрямованої на саму себе.

Розглянемо цю сентенцію. Для цього поговоримо про фундаментальну філософську традицію розглядати реальність у сфері відносин «Я» і «не-Я» (людини і світу, внутрішнього та зовнішнього), які на психічному рівні можна трактувати як відносини між свідомим (активним початком, «Я») та підсвідомим (пасивним початком, «не-Я») аспектами людського буття. При цьому сутність соціальної й індивідуальної агресії можна вважати у споконвічному протистоянні «Я» і «не-Я», свідомості та підсвідомого (які можна співвіднести, відповідно, з функціями лівої та правої півкуль головного мозку людини, що дозволяє залучити концепцію півкульової асиметрії до пояснення природи агресії і конфлікту та обґрунтувати цілісний механізм її перебігу, оскільки півкулі можна розглядати як функціональний фокус людського організму).

І якщо індивідуально-особистісний початок людини (її «Я»), що організовує вольове зусилля, дозволяє їй мислити,

маніпулювати дійсністю і найчастіше агресивним чином змінювати її (тобто бути «Я» означає бути вольовою рефлексуючою одиницею), то інтеграція свідомості та підсвідомості, «Я» і «не-Я» приводить до руйнування кордону між ними, що реалізує процес розширення «Я» до розмірів усього світу, з яким людина у сфері свого підсвідомого аспекту у певному сенсі «злита воедино» (порівняйте з фрейдівським імперативом «Там, де було Воно, має стати Я»).

Протистояння «Я» і «не-Я» може реалізовуватися як у людській поведінці, спрямованій на самозміну з метою пристосування себе до зовнішнього середовища, так і в поведінці, спрямованій на зміну середовища з метою пристосування її до людини. Іноді ці два протилежних процеси (що отримали в психології назву внутрішнього та зовнішнього локусу контролю) перебігають паралельно і, так чи інакше, зводяться до процесу контролю як спрямованої/контрольованої зміни людиною як зовнішнього середовища, так і самої себе.

Контроль як суб'єкт-об'єктна, інструментальна сутність передбачає наявність контролюючого початку та об'єкта контролю. У цьому процесі контролю, зазвичай, здійснюється як акт маніпуляції, у якому об'єкт контролю розглядається контролюючим початком як дещо чуже, зовнішнє, як об'єкт досягнення своїх цілей. *Такий контроль можна назвати актом агресії.*

Якщо ж людина як контролюючий початок ототожнює себе з об'єктом свого контролю (що реалізується в освітньому просторі суб'єкт-суб'єктної парадигми), такий контроль можна визначити як самоконтроль (його на рівні механізмів соціального управління можна назвати «синергетичним», «резонансним», «рефлексивним», «м'яким» управлінням [67]), який, в принципі, виключає агресію, оскільки при цьому об'єкт контролю із засобу перетворюється на мету, що відповідає категоричному імперативу Канта, що виражає ставлення людини до іншої людини як до самої себе (порівняйте з християнським принципом «полюби ближнього як себе»), тобто не як до засобу, а як до мети.

У такому акті розширення онтології людини до буття світу і полягає істинний життєвий успіх людини.

У зв'язку з цим зазначимо, що переживання дитиною успіху як творчого акту у навчальній діяльності (незалежно від

навчального предмета чи сфери життєдіяльності) визначає її подальшу життєву траєкторію, соціальний статус та життєвий успіх у майбутньому дорослому житті. Р.А. Роу досліджуючи біографії великих людей, знайшов єдине спільне у цих біографіях – залучення до радості творчого відкриття у підлітковому віці. При цьому успіх заперечує егоцентризм, оскільки саме неуспішність має тенденцію викликати *захисну реакцію* – підвищену самооцінку, яка постає, у певному сенсі, функцією егоцентричної позиції людини, що викликає агресивне ставлення людської істоти до зовнішнього середовища. Агресивне ж ставлення людини до світу означає її «закритість» до тих чи інших аспектів цього середовища, що перекриває доступ до «базального джерела» енергії – космосоціоприродного середовища.

Як писав А. Адлер, риси нелюбимих дітей у розвиненій формі можна спостерігати, вивчаючи біографії всіх видатних ворогів людства. Тут відразу впадає в очі те, що коли вони були дітьми, дорослі з ними погано поводитися, тому вони й розвинули в собі жорстокість характеру, заздрість, ненависть. Це призвело до того, що вони не могли змиритися з тим, що інші щасливі. Крім того, вчений зазначав, що немає жодної колись здійсненої жорстокості, яка б не випливала з прихованого безсилля і нездатності до підтримки соціальних контактів, при цьому посправжньому сильна людина не здатна на жорстоке ставлення до навколишнього світу.

Тобто нерозв'язний характер внутрішньої суперечності між вимогами батьків і в цілому зовнішнього середовища, неможливість їм відповідати є джерелом постійної афективної напруженості, у багатьох випадках викликає компенсаторну гіпертрофію власного «Я» та розвиває егоцентризм, хворобливе самолюбство та неадекватне почуття власної гідності. Егоцентризм у даному разі виконує захисну функцію у конфлікті між «Я» і «не-Я», приводячи до «закриття», ізоляції «Я» через підвищену самооцінку, і, відповідно, до спотворення механізмів оцінки реальності, сприяючи розвитку агресивного ставлення до реальності.

Отже, дитинство, особливо раннє, є потужним плацдармом подальшого розвитку людини. У той самий час адекватне/щасливе

дитинство ніби занурене у стан радості, що виявляється фундаментальним процесом становлення людського «Я».

Розглянемо ще один факт: відомий закон, який говорить, що «жертва несе свою частку провини (участі) через те, що з нею сталося, відбувається чи станеться». Юристи зазначають, що є люди, які значно частіше за інших стають жертвами злочинів чи загадкових випадковостей. Серед водіїв не менше 14% потрапляють у різні дорожньо-транспортні пригоди частіше, ніж у середньому решта водіїв. Деяких людей нещастя переслідують буквально по п'ятах. Прикладом може служити мешканець Сіднею Джон Малнес, якого називали в Австралії найнещаснішою людиною: двічі його кусали гадюки, тричі збивали машини, чотири рази – мотоцикли, сім разів він потрапляв під велосипеди.

І навпаки: кількість пасажирів у поїздах, що потрапили в аварію, у літаках, на яких трапилися позаштатні ситуації, дещо менша, ніж у середньому у благополучних поїздах, що пояснюється наявністю не тільки людей «підвищеного травматичного ризику» [9; 14], а й людей «зниженого травматичного ризику», які, на відміну перших, здатні уникати трагічних ситуацій, прислухаючись до своєї підсвідомості.

Таким чином, люди так званого «підвищеного травматичного ризику» мимоволі спричиняють собі каліцтва, коли ведуть машину, потрапляючи в аварію, або, наприклад, коли несуть окріп, обливаючи себе окропом, або тоді, коли ріжуть хліб гострим ножем, який випадково ріже палець свого господаря... Пояснити цей факт можна, якщо взяти до відома, що людина існує у двох протилежних модусах, що співвідносяться з польовими та речовими аспектами Всесвіту: у «*континуально-польовому*» підсвідомо-автоматичному, що характеризується мимовільними реакціями, та у «*дискретно-речовому*» свідомо-вольовому, що характеризується довільними реакціями.

На рівні підсвідомості (поля) кордон між людиною та світом, тобто між внутрішнім та зовнішнім психофізіологічним просторами людини нівелюється, тут зовнішнє одночасно є внутрішнім.

На рівні свідомості (речовини) межа між внутрішнім та зовнішнім присутня як механізм, що поділяє зовнішній світ та особистісно-егоцентричний, свідомий початок людини.

Агресія людини щодо зовнішнього світу проявляється на рівні свідомості, оскільки на рівні підсвідомості взаємодія людини зі світом регулюється автоматично-мимовільним чином, коли зовнішнє та внутрішнє становлять одне ціле, тому мова про агресію (деструктивні дії) тут не йдеться.

Але саме на рівні свідомого, на рівні егоцентричного початку людини агресія як така може існувати, оскільки тут внутрішнє відокремлено від зовнішнього, а прагнення внутрішнього (егоцентричного початку людини) перекроїти, змінити зовнішнє в тому чи іншому напрямі і можна назвати агресивним прагненням, через те, що будь-яка зміна певного предмету є руйнуванням його *status quo*.

Відомі кілька основних агресивних ставлень людини до зовнішнього світу – критика, осуд, заздрість, агресія, образа, зневага, – які передбачають зміну об'єкта зовнішнього світу, стосовно якого людина виражає ці стани.

Уявімо, що людина випромінює у світ негативне, що несе деструктивний заряд, що виражає негативне ставлення до того чи іншого аспекту – якоїсь людини, життєвої обставини, природного чи соціального закону, закону, групи людей, держави і навіть світоустрою, а також Бога-творця, Який здійснює цей світоустрій. З огляду на те, що будь-який електромагнітний заряд, у нашому разі деструктивний заряд людської психіки, формується (локалізується) на межі розділу середовищ – тобто на межі, що відокремлює зовнішнє (світ) і внутрішнє (людину як егоцентричну істоту), цей заряд існуватиме настільки довго, наскільки довго існуватиме ця межа, що кристалізується особистісно-егоцентричним фактором абстрактно-логічного мислення завдяки властивому йому однозначному «чорно-білому» сприйняттю світу, яке поділяє всі явища на протилежності, яке вибудовує критико-аналітичне ставлення людини до дійсності.

У результаті такого стану, який дискретизує реальність, поділяє її на внутрішній і зовнішній світи, людина формується як ізольована егоцентрична сутність, що володіє почуттям власної

значущості, захищена кордоном між внутрішнім і зовнішнім, яка здатна утримувати заряд агресії щодо зовнішнього світу у сфері межі, що розділює внутрішнє і зовнішнє. Чим більш значуще і егоїстичне/егоцентричне внутрішнє середовище, тим масивнішим має бути кордон, що відокремлює внутрішнє і зовнішнє, і тим більший заряд агресії такий кордон здатен нести.

Однак людина не може довго підтримувати такий егоцентричний стан, який поділяє реальність на внутрішню і зовнішню, оскільки такий деструктивно-атомізований шизотимний високоентропійний стан вимагає залучення енергії із зовнішнього середовища (часто за рахунок її руйнування), що потребує значних соціальних ресурсів (багатства та влади). За синусоїдальним законом розвитку світу, зазначений егоцентричний стан повинен постійно змінюватися протилежним станом, що базується на підсвідомому пласті психіки, тим більше, що людська життєдіяльність у багатьох випадках регулюється підсвідомо-автоматичними, мимовільними механізмами психіки.

Так, наприклад, людина пише або керує автомобілем мимовільним чином, «на автоматі» (принцип позитивного зворотного зв'язку). І якщо межа між людиною та зовнішнім світом існує в основному у лівопівкульовій сфері її свідомості (принцип негативного зворотного зв'язку), на основі якого і формується індивідуально-особистісний, автономно-егоцентричний початок людини, то у сфері підсвідомості, актуальної, наприклад, під час керування машиною, ця межа практично відсутня, як вона відсутня у тварини, дикуна, маленької дитини: у них головним регулятором поведінки в природі та соціумі виступають саме несвідомі механізми психічної діяльності.

І якщо людина, що керує автомобілем, наповнена агресією щодо об'єктів зовнішнього світу, то ця агресія в стані домінування несвідомого, коли функціональна грань між внутрішнім і зовнішнім нівелюється (межа між внутрішнім і зовнішнім прибирається), має тенденцію вражати саму людину, яка виявилася відкритою зовнішньому середовищу. Вся агресія, локалізована у зовнішньому середовищі на момент знищення кордону між внутрішнім і зовнішнім спрямовується всередину і вражає саму людину – носія та ініціатора цієї агресії.

Якщо в багатьох життєвих ситуаціях ми довіряємо своє життя своїй підсвідомості, коли робимо щось зовсім неусвідомлено, то ця підсвідомість виступає нашим головним «суддею», і «захисником». Ми можемо обваритися, несучи каструлю з окропом, зламати ногу на «рівному місці», немовби випадково спровокувати агресію щодо себе з боку оточуючих, чи, опинившись у певному місці у певний час, стати жертвою нібито «нещасного випадку».

Таким чином, психологічні дослідження людей, які схильні до нещасних випадків, до різних травм, каліцтв, показали, що ця схильність походить з внутрішньої підсвідомої установки завдати собі каліцтва [9; 14]. За таких умов підсвідомість (інтуїція, інстинктивний аспект людини), що керує її автоматизмами (наприклад, коли людина веде машину, або несе каструлю з окропом та ін.), у цьому випадку «підштовхує» людину на те, щоб вона завдала собі травми, хоча свідомо людина найменше цього бажає. І причиною формування підсвідомої установки на завдання шкоди є те, що зазначена людина схильна критично-агресивно ставиться до зовнішнього світу.

В цьому проявляється дія закону «відплати», або «справедливості». Тут діє принцип координації внутрішнього та зовнішнього, який на Сході звучить так: «що ти не приймаєш – тим ти і стаєш».

Зазначений феномен встановлює онтологічну ізоморфність «Я» і «не-Я», внутрішнього і зовнішнього людини, на основі чого можна сформулювати деякі життєві аксіоми [80, с. 68-90]:

1. Як правило, людина, до якої ви не хочете звернутися по допомогу, несе в собі вирішення вашої проблеми.
2. Те, що ви відкидаєте, стає вашою долею.
3. Те, чого ви боїтеся, вас наздоганяє.
4. Те, що бажаєте і до чого прагнете, від вас вислизає.
5. Ви стаєте тим, кого критикуєте.
6. Якщо ви щось заперечуєте в собі або не хочете бачити, ви обов'язково зіштовхнетеся з цим зовні.
7. В інших нас дратує те, що ми не приймаємо в собі.
8. Ми ненавидимо і нехтуємо в інших те, що є в нас самих.
9. Будь-яка ворожа дія зовні є ворожою дією стосовно себе; будь-яка добра дія зовні є доброю дією по відношенню до себе; будь-яка допомога зовні – це допомога собі.

10. Коли кількість людей, що засвоїли нову думку, досягає певної граничної (критичної) величини, ця думка стає загальним надбанням.

11. Зовнішнє завжди до дріб'язків відбиває те, що знаходиться у вас усередині. Тільки ви і ніхто інший відповідальні за все те, що з вами відбувається.

12. Коли ви повертаєтеся до проблеми своїм обличчям, вона починає втрачати силу, відкриваючи вам причину свого виникнення.

13. Ненависть і ворожнеча перетворюють вас у тих, кого ви ненавидите і з ким ворогуєте.

14. Те, на що ви звернули увагу, втрачає свою руйнівну силу для вас, нейтралізується і стає вам на службу.

15. Наскільки ви приймаєте в собі щось, настільки це щось передає вам свою силу. Смиренність є зіткнення з життям, з'єднання з ним. Смиренність полягає в тім, щоб приймати стан речей таким, яким він є.

16. Біль точно вказує на місце в тілі, де людина не приймає себе, де вона розділена із собою і з Цілим. Якщо ви хворієте, отже, ви щось не приймаєте й придушуете в собі.

17. Якщо ви не вирішили проблему, вона постійно буде вас переслідувати в різних обличчях.

18. Поводьтеся з іншими так, як би хотіли, щоб поводитися з вами.

19. Те, до чого ми прив'язані, обов'язково буде відібрано.

30. Страхи і блоки є одночасно і перешкодою, і вратами до бажаної мети.

31. Принцип полярності: світ є полярним, дуальним. Але людина звикла ототожнювати себе з однією з дуальностей. Тому життя здійснює свій біг від однієї дуальності до іншої: щораз, коли у вас наростає самовпевненість, коли ви ототожнюєте себе із сильною стороною свого «Я», монада уже приготувалася перекинутися в протилежне положення.

32. Один з давньогрецьких філософів: «якщо нагода випаде вам блаженство зустріти – слідом помста йде». Англійське прислів'я: «гордість передує падінню».

33. Не прив'язуйтеся ні до однієї протилежності, не ототожнюйте себе з жодною з них. Розташовуйтеся у «центрі

світу», тоді ви зможете керувати цими енергіями. Принцип «середнього шляху Буддизму»: для того, щоб жити і процвітати, варто спіятися на дві протилежності, стояти на ґрунті їх поєднання, що, врешті-решт, приведе до становлення парадоксального світобачення.

34. Сила дії дорівнює силі протидії.

35. Протилежності завжди прагнуть збільшити розрив між собою і зміцнити це положення. З іншого боку, протилежності, що досягли стану крайнього ступеня поляризації, взаємного заперечення, переходять одна в одну.

36. Слова, приписувані Ісусові Христу: «Коли ви з'єднаєте в собі Зовнішнє і Внутрішнє, Ліве і Праве, Верх і Низ, ви з'єднаєтеся з Богом».

Звідси коріння *принципу кармічної відплати* за добро і зло, що одержали розробку в книгах багатьох дослідників, які зазначають, що кожна агресивна думка, кожне руйнівне діяння людини, кожна негативна емоція, що впливає з мотиваційної установки на знищення (або будь-яка зміна людини, оскільки зміна, як вчить синергетика передбачає руйнування) того чи іншого об'єкта зовнішнього середовища вмикає механізми власного руйнування на «причинно-кармічному» рівні буття, тобто на квантовому його рівні, де внутрішнє та зовнішнє, як вчить квантова фізика, не диференціюються.

Цікаво, що стрес викликає збільшення агресії людини (спостерігається потужний викид у кровотік «гормонів агресії» – катехоламінів, насамперед адреналіну, при цьому концентрація катехоламінів у крові перевищує звичайну багато, іноді десятки раз [58]). Це може супроводжуватися деструктивною поведінкою, що на «тонкому» рівні (мимовільної психічної активності) призводить до поразки самої людини.

Зазначимо, що людині з потужним егоцентричним комплексом, здатним акумулювати великі масиви агресії, важко входити в мимовільно-спонтанний стан медитації (як, і взагалі, важко використовувати синтетичні ресурси підсвідомості, що ініціюють творчу діяльність), оскільки в цьому стані стирається грань і зовнішнім, що звільняє заряд агресії, спрямовуючи його на людину, яка намагається медитувати [68].

Дедалі глибше людина занурюється в стан медитації, тим прозорішим стає кордон, що відокремлює її «Я» від зовнішнього середовища, тим більші масиви агресії спрямовуються в сферу «Я», руйнуючи цю сферу, що може призводити до психічних захворювань як ситуації, в якій людське «Я» втрачає кристалізуючу його межу, разом з чим втрачається і механізм самоідентифікації, що призводить до шизофренізації – «розщеплення особистості».

Цей процес ілюструється на рисунку, в лівій частині якого («свідома регуляція поведінки») зображено стабільний статус «Я», у правій («безсвідома регуляція поведінки») – його делокалізація та руйнування «Я» внаслідок порушення кордону, що відокремлює внутрішню реальність від зовнішньої.

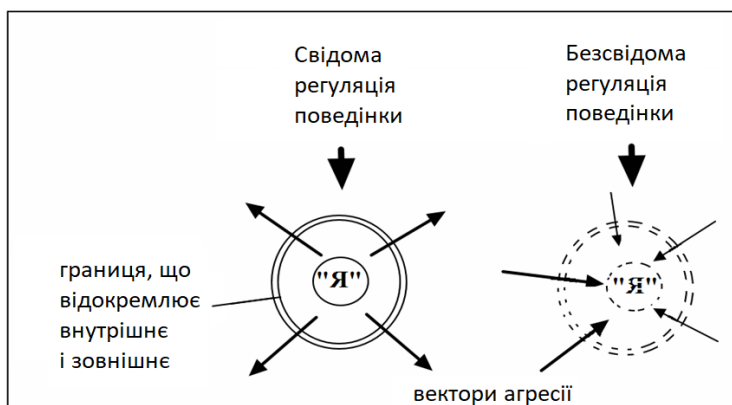

Рис. 2. Ілюстрація феномена людей підвищеного травматичного ризику

Таке повернення агресивної енергії до свого генератора проявляється як явище резонансу, про який В.А.Данченко пише так:

«...злі почуття і думки повинні знайти в «аурі» перцепієнта споріднені «вібрації». Власне кажучи, емоційний заряд, що виходить від індуктора, є не більше, ніж каталізатором, підсилювачем певних процесів, вже присутніх в перцепієнті.

Якщо в «вітальному тілі» перцепієнта відсутні вібрації, споріднені за духом вібраціям, що приходять ззовні, останні взагалі не зможуть на нього вплинути.

Ось чому кажуть, що чисті серця і розум – найкращі захисники від будь-яких ворожих наскоків, оскільки такі чисті серця і розум створюють вітальне і ментальне тіло, нездатне відгукуватися на низькі вібрації, що йдуть ззовні. Якщо злісна думка, надіслана зі злим наміром, удариться об таке тіло, вона тільки рикошетує від нього (причому з силою, пропорційною тій енергії, з якою вона на вас налетіла) і помчить назад за магнетичною лінією найменшого опору – тобто по шойно протореному шляху – і вдарить у свого творця; а оскільки він має у своєму вітальному і ментальному тілах матерію, подібну до матерії породженої ним мислеформи, він піддається дії вібрацій у відповідь і зазнає нищівних наслідків, які він мав намір накликати на іншого. Так «прокляття повертаються до свого рідного курника».

Звідси також випливає висновок, що ненависть і недобррозичливість до доброї та високорозвиненої людини має дуже серйозні наслідки: спрямовані проти неї мислеформи не можуть завдати їй шкоди – вони відкидаються назад і звертаються проти їхнього творця...». Відтак, «доти, доки в ментальному тілі людини залишаються якісь грубі види матерії, пов'язані зі злими чи егоїстичними думками, вона відкрита для нападу з боку тих, хто бажає їй зла» [79].

У зв'язку з цим наведемо кілька прикладів із книги П.Вайнцвайга *«Десять заповідей творчої особистості»* [75]:

«Одна жінка заробляла собі на життя, даючи уроки хореографії у підвалі свого будинку. Хоча її уроки навряд чи могли комусь завадити чи ущемити чиїсь права, сусіди поскаржилися до муніципальної ради, стверджуючи, що вона порушує громадський порядок. У результаті муніципальний рада заборонила їй давати уроки вдома. Позбавлена можливості заробляти уроками на життя, але не втративши прагнення поділитися своїми здібностями та любов'ю до хореографії з людьми, ця жінка запропонувала свої послуги одній з лікарень – у палаті для літніх людей. Протягом кількох років вона з великим успіхом навчала музиці та елементам танців пацієнтів цієї лікарні. Її так надихнула ця робота, що вона

написала про неї цілу книгу – книга стала бестселером, а автор – знаменитістю.

Через такий своєрідний акт самопожертви – самовіддане бажання принести свій талант на службу хворим людям похилого віку – ця жінка знайшла для себе нову та вигідну діяльність. Якщо мотиви істинні, жертва завжди дасть гідні плоди, і той, хто приніс її, «поліпшить себе» (згадаймо латинський корінь слова «жертвовність»). Розумно підходячи до жертвовності, ви цим розвиваєте Силу Особистості. За жертвою завжди слідує успіх, більше того, успіх закладений у самому акті жертвопринесення. Успіх взагалі може виникнути навіть раніше, як свого роду аванс, але цей аванс слід розглядати як обов'язок, який так чи інакше доведеться повернути. Пошук своєї справжньої роботи, своєї місії, свого істинного покликання треба розпочинати «тут і зараз». Якщо ви з самого початку правильно зумієте оцінити ваше становище в даний момент, повністю віддастесь тому, чим ви займаєтесь, будете уважні до всього і не пропустите можливостей, що відкриваються перед вами, ви знайдете своє справжнє покликання. Неможливо зазирнути за кут, тупцюючись на місці. Але в нашому прагненні до ідеалу, у нашій рішучості приносити жертви, у прояві мужності, співчуття і терпіння, у лицарському, благородному єдиноборстві з труднощами, які чекають на нас на шляху, ми передчуваємо і «притягуємо» до себе «невідворотні» можливості».

П.Вайнцвайг робить такий висновок:

«Без милосердя ми не можемо звільнити себе з катівень минулого. До тих пір, поки ми не пробачимо наших батьків та інших наставників, ми емоційно перебуваємо в боргу. Цей борг буде пов'язувати нас у майбутньому анітрохи не менше, ніж ті матеріальні борги, які ми робимо, Якщо ж говорити про почуття, то вони приносять незмірно великі відсотки і виплачуються вони у валюті страждань і невдач. Одного вечора я пішов прогулятися з моєю дев'ятирічною донькою. Розмовляючи зі мною, вона раптом помітила: «Колись я напишу книгу і назву її «Я прощаю моє минуле». Я не відразу збагнув глибину її слів. Наше почуття провини за те, що ми зробили або не доробили в минулому (і навіть за те, що від нас аж ніяк не залежало), подібно до важких залізних ґрат, якими ми самі наглухо загороджуємо від себе світле вікно в майбутнє. Щоб зняти ці ґрати, ми маємо відшукати у своїй душі

щось світле і пробачити не лише батьків та інших наставників, а й самих себе. Халіл Гібран помітив одного разу, що «якщо ми зізнаємося у своїх гріхах один одному, ми всі і жажнемося, і посміємося, побачивши, як ці гріхи схожі». Таке своєрідне милосердя звільнить нас від тягаря минулого і від почуття провини, таке милосердя є основою наших майбутніх творчих успіхів. У своїх щоденниках колишній генеральний секретар ООН Даг Хаммаршельд писав: «Милосердя – це здійснення дитячої мрії про диво, завдяки якому розбите стає знову цілим, а брудне – чистим» [75].

У зв'язку з цим відзначимо, що підвищує енергію людини творчість як надситуативний акт щодо створення цілісних смислів, оскільки в цьому випадку сенс як цілісна системна сутність виявляє системні властивості, цілого, не властиві окремим елементам системи (цілого). За таких умов творча активність знижує ентропію природних середовищ через поєднання внутрішнього і зовнішнього, право- і півкульових функцій, підсвідомості і свідомості з виходом у сферу надсвідомості як нейтральну сферу, асоційовану з фізичним вакуумом як джерелом енергії [69].

У цілому, творчість виявляє стан спонтанності активності, який реалізується в процесі трансцендування в надособистісний простір трансперсонального стану надсвідомості, перебування в якому дозволяє людині пережити свою причетність до Цілого, доторкнутися до витоків Всесвіту, до джерела «базальної енергії».

Цей висновок знаходить підтвердження в інформаційній теорії емоцій П.В. Симонова, згідно з якою людські емоції впливають із нестачі актуальної інформації про навколишній світ [59]. І якщо дефіцит інформації є виразом *ситуативної невизначеності* (що породжує в людини стан невпевненості в сьогоdnішньому та завтрашньому дні), то невизначеність світу як у великому, так і малому породжує емоційні реакції, які можуть породжувати фрустрації та стреси – головна «виразка» нашого існування, якщо ці стреси набувають хронічного характеру, коли, як показали дослідження, хронічні стреси призводять до передчасного старіння організму.

До цього ж результату призводить і агресія як елемент стресу: вчені США та Великобританії встановили, що злість і ворожість значно прискорюють процес старіння людського

організму. Крім того, брехня і нещирість також підривають здоров'я людини, оскільки викликають мікростреси (брехня часто викликається життєвими проблемами, які призводять до стресів) [21; 48].

Отже, творчість нівелює численні стреси, що мають інформаційний характер, оскільки ***творчість передбачає відкритість невизначеності, хаосу, абсурду, який поєднує протилежності***. При цьому істоти, в яких розвинений пошуковий механізм, що є суттєвим для процесу творчості, характеризуються емпатійністю, мінімальною агресивністю щодо свого оточення та сензитивністю до потреби допомогти іншим. Отже, творчість та альтруїзм позитивно корелюють один з одним. При цьому творчість є основою розвитку емпатійних якостей особистості як і основою мудрості (О.К.Тихомиров), здатності розуміти точку зору іншої людини, формування непрагматичної духовної ціннісно-світоглядної орієнтації особистості.

Можна стверджувати, що цілісність організму, його саморегуляція, самоналаштування реалізується як на рівні правого континуального аспекту людини, так і на рівні нульових (біфуркаційних) трансформацій організмів і середовищ – у людини на рівні функціональної синхронізації півкуль головного мозку в акті творчості.

Тобто, хвилі життєдіяльності організму як результат процесу задоволення численних потреб, що фіксує фази підйому і спаду тих чи інших специфічних форм активності, мають функцію самоналаштування організму (у нульових фазах, що виражаються синусоїдальними нулями функції) за допомогою набуття ним статусу цілісної біологічної системи, всі елементи якої сплавляються в одне ціле симфонічне. При цьому феномен існування будь чого передбачає актуалізацію цілісності (як антиентропійний процес), а ця остання досягається через постійну зміну/розвиток живих організмів.

Ми бачимо, що цілісність як стабільно-стійкий стан досягається за рахунок нестабільності, як і стани нестабільності, переходи одного в інше зв'язуються в межах конкретних організмівих систем за допомогою стану цілісності, поза яким існування дискретних, морфологічно визначених форм життя було б неможливим. Тут єдине і дискретне, статичне і динамічне

виявляються такими, що діалектичним чином переходять один в одного.

Все сказане дозволяє зробити висновок, що функціональна гармонізація півкуль мозку як нульовий стан (стан «нуля-переходу», відомий у синергетиці як «критичний стан») є метою як педагогіки, так і психотерапії, що виявляє два принципово різних підходи до лікування пацієнтів.

З одного боку, психотерапія прагне сформувати спонтанно-природну, творчо-інтуїтивну модель поведінки, перетворивши людину на «самореалізованого» індивіда (**А. Маслоу: «там, де було Я має стати Воно»**).

З іншого боку, психотерапія прагне виявити підсвідомо закріплений фрустраційний момент у вигляді тієї чи іншої «патологічної» установки та забезпечити її усунення за допомогою повторного відреагування, повторного «програвання» фрустраційного моменту через його усвідомлення (**З. Фройд: «там, де було воно, має стати Я»**).

Як у першому, так і в другому випадку правопівкульовий і лівопівкульовий модуси людської психіки приводяться до загального функціонального «знаменника», що відповідає йогівському принципу: *«кожна думка має бути відчута, а кожне почуття – усвідомлено»*.

Одним із прикладів вищенаведених психотерапевтичних схем може бути метод *«парадоксальної інтенції»* В. Франкла [19], коли негативна психологічна установка, закріплена лише на рівні правої півкулі, як усвідомлюється, а й починає приводиться у дію через вольове зусилля, що реалізується у сфері лівопівкульових механізмів. Тут можна й про **практику «усвідомлених сновидінь», яка усуває неврози через контрольоване усвідомлення афективних ситуацій** [33; 34; 16; 41; 42; 35; 36; 38; 60; 63; 21; 46; 82].

Контрольовані сновидіння, де з'єднуються право- і лівопівкульові функції людини, дозволяють їй у бадьорому стані сприймати світ як ілюзію, як сон, що, у свою чергу, дозволяє людині поводитися спонтанно-творчим чином, бути відкритою невизначеності, використовуючи ресурси правої півкулі (підсвідомості). У стані ж швидкого сну людина може сприймати реальність усвідомлено та контрольовано, досягаючи

«самоінтеграції та внутрішньої гармонії», що досягається за допомогою злиття станів сну та бадьорості, свідомості та підсвідомості.

Значимо, що якщо стан бадьорості характеризується домінуванням лівої, а «швидкий сон» – правої півкулі головного мозку, то ця закономірність спостерігається як у людей, так і народів. Як показали дослідження, у представників народів, які мешкають у північно-східних районах Євразії у стані неспання щодо посилена активність правої півкулі, що говорить про те, що у народів, які перебувають на правопівкульовому, релігійно-міфологічному рівні розвитку, першу скрипку відіграє права півкуля, що формує юнговські архетипи колективного несвідомого, принципово подібні до схем установок, які кристалізуються у стані «швидкого сну», який за своїми психофізичними параметрами має багато спільного зі станом гіпнотичного трансу.

Наведемо декілька прикладів щодо використання розвивальних ресурсів усвідомлених сновидінь [82].

«Наприкінці 1986 року, вивчаючи хімію, я почав уві сні вирішувати завдання. Більшість з них являли собою молекулярні рівняння, що включали дві сполуки та 4-6 елементів. Я усвідомлював, що сплю і приступав до розв'язання задачі, зводячи молекулярне рівняння до іонного. Якщо вам доводилося вирішувати подібні завдання, ви зрозумієте труднощі, пов'язані з цим. Щоразу, коли результат був уже близький, картина починала розпливатися, і я змушений був реіндукувати стан усвідомленості, трясучись головою або вдаючись до обертання. Після цього я переписував завдання наново і вирішував його знову, цього разу вже швидше. Прокинувшись, я записував рішення та перевіряв його. У 95% випадків воно виявлялося вірним. Що чудово було у вирішенні завдань у такий спосіб, так це те, що щоразу я прокидався з глибшим розумінням аналізованого процесу. Снів такого типу в мене бувало близько п'яти на тиждень» (К.Д., Лодерхілл, Флорида).

«Ще в середній школі я відкрив у собі здатність усвідомлено сновидіння, коли побачив, що вивчивши якусь складну тему з математики чи геометрії, могу після пробудження вирішувати

завдання. Ця здатність спостерігалася і в коледжі, і в медичному училищі. У медичному училищі я почав застосовувати її у професійних проблемах. В усвідомленому сні я швидко переглядав питання, що виникли в мене вдень, і зазвичай отримував на них розумні відповіді або додаткові питання, здатні прояснити ситуацію (навіть зараз мені іноді доводиться прокидатися о 3 годині ранку і дзвонити в госпіталь, щоб замовити специфічний аналіз для важкого хворого, спосіб допомоги якому я знайшов у свідомому сні). З цієї точки зору, найкориснішим додатком стала моя хірургічна практика. Щоночі перед операцією я переглядаю уві сні всі подібні випадки і ще раз проводжу відповідні операції. В результаті я придбав репутацію вправного та досвідченого хірурга, чії операції не приносять майже жодних серйозних ускладнень. «Практика» уві сні дозволила мені досконало вивчити анатомію та відточити свою техніку, очистивши її від непотрібних рухів. В даний час я витрачаю на найбільш складні хірургічні процедури 35-40 відсотків часу, необхідного для більшості моїх колег» (P.V., Айкен, Північна Кароліна).

«Коли мені було близько дванадцяти років, моя мати влітку водила мене та сестру на заняття тенісом. Позаймавшись чотири тижні, я дізнався про турнір, що намічався, з призом для переможця. Тієї ночі я уві сні зрозумів, що сплю, і вирішив оволодіти грою в теніс. Я пригадав, як грали люди у матчах по телевізору і спробував повторити їхні подачі, удари тощо. До кінця сну я чудово грав на прийомі та робив чудові подачі, адже подача м'яча – це базова техніка, яка весь час повторюється у процесі гри. Під час змагань я обіграв суперників усіх до одного та пішов додому з трофеєм. Тренер не міг повірити своїм очам, що я так добре грав, та й сам я теж не міг повірити в це» (Б.З., Солт-Лейк Сімі, Юта).

«Уві сні я разом з іншими людьми опинився на ковзанці. Ми грали у хокей, і я катався у своєму звичному стилі – як корова на льоду. Раптом я зрозумів, що сплю, і сказав собі, що зараз мої дії керуватимуться моїм найвищим знанням. Я повністю злився із процесом катання. Миттєво зник страх, зникли всі інші перепони, і я ковзав по льоду, як професіонал, відчуваючи себе вільним, як

птаха. Коли я вкотре став на ковзани, то вирішив спробувати цю техніку «злиття». Для цього я переніс пов'язані з нею відчуття зі сну в стан, що не спав. Немов актор, я «увійшов у роль» і знову став досвідченим ковзанярем. Я вийшов на лід і... ноги злилися з моїм серцем, залишивши мені лише почуття волі. Це сталося близько двох з половиною років тому, і з того часу відчуття свободи стало моїм незмінним супутником у катанні на ковзанах, як на звичайних, так і на роликівих» (*Т.Р., Арлінгтон, Вірджинія*).

Як стверджує автор Ж. Лаберж, усвідомлені сновидіння виступають потужним ресурсом як здоров'я людини, так і ефективним інструментом пошуків сенсу життя.

«Я відкрила, що в свідомому сновидінні можна лікуватися. У мене була пухлина грудей, яку я видалила в усвідомленому сновидінні. Вона була красивою спорудою, схожою на собор. Через тиждень пухлина зникла» (*Б.П., Сан-Рафаель, Каліфорнія*).

«Приблизно рік тому я розтяг зв'язку на гомілкостопі. Він дуже роздувся, і мені було важко ходити. Вночі мені наснилося, що я біжу. ... несподівано я зрозумів, що це неможливо з розтягнутою ногою, і тому я, мабуть, сплю. У цей момент я почав прокидатися, і біль у розтягнутій нозі почав наростати. Тоді я дістав до щиколотки своїми руками сновидіння, що змусило мене уві сні зігнутися. Стискаючи кісточку, я відчував щось схоже на електричний струм. Захоплений, я почав метати довкола себе стріли блискавок. Це все, що я пам'ятаю про цей сон. Прокинувшись, я не відчував жодного болю у своїй розпухлій кісточці і міг ходити» (*С.П., Маунт-Проспект, Каліфорнія*).

«Я стояла на самоті посеред кімнати, коли зрозуміла, що сплю. Після кількох витончених піруетів під стелею я почала думати, що мені робити далі. Полетіти кудись? Чи до когось? Але згадавши пошуки сенсу життя, які хвилювали мене, я вирішила продовжити їх у цьому стані. Я подумала, що краще це робитиме на вулиці, тож вийшла з кімнати і пройшла до кухні. Біля мушлі над чимось чаклувала моя сестра. Витримавши паузу, я запитала, чи не хоче вона полетіти зі мною. Вона відмовилася, пославшись на те, що збиралася попити чаю. Я сказала, що скоро повернуся, і вийшла, відчуваючи пригоди.

Надворі стояв вечір, ясний і теплий, на небі яскраво світили зірки. Я з комфортом пливла повітрям, лежачи на спині, і дивилася в небо. Я звернула увагу, що місяця не видно, і подумала, що він уже зайшов. Проте мені хотілося на неї подивитися, і я подумала, що це можливо, якщо злетіти досить високо. Тієї ж миті я в тому ж положенні почала підніматися вгору.

Я досягла якихось ліній електропередачі і завагалася, розмірковуючи, як відреагує моє тіло, якщо спробую пролетіти крізь них. Недовго подумавши, я сказала, майже вголос: «Хвилинку, чий це сон, зрештою? Які проблеми?» Висловившись таким чином, я помітила, що почала підніматися ще швидше, а лінії зникли або я їх якось проскочила.

Після цього я вирішила відвідати місяць. Витягнувши перед собою руки, я полетіла до неба. Я рухалася дедалі швидше, і невдовзі відчула руками щось кругле. Я прибрала руки, сподіваючись побачити місяць. Яке ж було моє здивування, коли виявилось, що ніякого місяця немає близько, але цілком чітко видно планету Земля! Це було чудове видовище – перлина, що сяяла світло-зеленими та блакитними відтінками, з білими завитками вихорів, на тлі чорного неба.

Почуття потрясіння швидко змінилося душевним підйомом, і я застрибала в просторі вгору-вниз, ляскаючи в долоні і радісно кричачи. Я завжди хотіла побувати тут, і мені це вдалося – відчувала величезний приплив сил.

Я прийшла в таке збудження, що змушена була нагадати собі про необхідність заспокоїтися, оскільки розуміла, що якщо я вийду з рівноваги, то прокинуся. Я переключилася на навколишній світ, який являв собою безмежну, нескінченну темряву, наповнену в той же час незліченною безліччю зірок і живою істотою, що здавалася. Я майже чула цю життєвість усією своєю істотою, відчуваючи дзвінку, як у глухому лісі, тишу. Це було прекрасно.

Потім я почала віддалятися від зірок і Землі, яка ставала все меншою і меншою, поки зовсім не зникла. Незабаром я побачила цілі сонячні системи та галактики, які гармонійно рухалися та оберталися, поступово зменшуючись у розмірах і, у свою чергу, розчиняючись у просторі. Я здивовано парила в космосі, відчуваючи навколо присутність енергії вічності.

Я знову згадала про свою мету і вирішила отримати відповідь на своє запитання, яке я не зовсім знала, як сформулювати і хотіла ще подумати над цим. Однак момент здавався таким сприятливим, що я вирішила не втрачати можливості і запитала: «У чому сенс Всесвіту?» Це прозвучало занадто категорично, тому я перефразувала питання: «Чи можу я дізнатися про сенс Всесвіту?»

Відповідь з'явилася у зовсім несподіваній формі. З темряви з'явилося щось. Воно було схоже на молекулярну модель, що ожила, або математичне рівняння. Це була надзвичайно складна, тривимірна мережа тонких ліній, що виблискувала, як неонові вогні. Вона розгорталася, розмножуючись і постійно змінюючись, заповнюючи Всесвіт структурами і зв'язками, що все ускладнюються.

Цей наростаючий рух був не безладним, але узгодженим і цілеспрямованим, швидким і водночас неквапливим, детермінованим. Коли він поширилося за мене, продовжуючи розвиватися, я подумала, що настав час повертатися у звичайний світ.

Перед відходом я від щирого серця подякувала Всесвіту за подароване мені видовище. Прокинулася я здивованою, захопленою і зачарованою, з глибоким почуттям поваги до Всесвіту.

Цей досвід залишив у мене передусім незнайоме почуття трепету та поваги до природи, пишності та творчої сили Всесвіту. Було почуття, ніби я побачила незримі нитки, що пов'язують все суще – тонкий молекулярний рівень, накладений на широту та нескінченність Всесвіту. Це було справді приголомшливе видовище. Воно змусило мене повірити, що в чомусь я теж є унікальною та невід'ємною частиною всього, що відбувається на світі, повірити у Божественне як зовні, так і всередині себе» (*П.К., Сан-Франциско, Каліфорнія*).

«Усвідомивши, що сплю, я почавив, що перебуваю в нескінченній порожнечі, причому швидше це не «я», а «ми». Це «ми» являло собою кулю чистого світла, яка обертаючись, рухалася вперед у темряві. Я був одним із безлічі центрів свідомості на зовнішній поверхні цього Сонця Буття. Ми були сукупністю енергії та свідомості і, хоча могли б діяти незалежно один від одного, все

говорило про єдину свідомість, а також про досконалу гармонію та рівновагу.

У мене не було тіла чи духу – ми були просто енергією та всезнаючим розумом. Усі протилежності дивовижним чином доповнювали та підтримували один одного.

Здається там була якась галактична вібрація, але зараз я не можу це чітко згадати. Потім ми створили у просторі прямокутник – двері до життя Землі. Ми створили картини природи на ній і потім самі перенеслися туди, прийнявши образ людей і навчивши їх. Загалом там було близько десяти картин. Весь цей час моя свідомість була невід'ємною від всезагальної, незважаючи на присутність окремих вузлів свідомості, і мене не залишало стан абсолютної ясності» (С.С., *Bimmer, Каліфорнія*).

Суфійський мудрець Тартанг Тулку так пояснює
вигоди усвідомленого сновидіння:

«Досвід, який ми набуваємо в ході нашої практики уві сні, може згодом бути перенесений у стан неспання. Наприклад, уві сні можна навчитися перетворювати вороже налаштованих істот у миролюбних. За допомогою того ж методу негативні емоції, що виникають вдень, трансмутують у додаткову усвідомленість. Таким чином, наш досвід уві сні може бути використаний для вироблення більш гнучкої поведінки.

З часом ми помічаємо все менше і менше різниці між станами сну і бадьорості. Ми набуваємо знання, яке робить наше сприйняття живішим і різноманітнішим, може допомогти в досягненні внутрішньої гармонії. Живлячи розум, знання впливає на суцільний живий організм. Знання осяє передусім невидимі межі розуму і висвітлює нам шлях до незвіданих глибин буття» [63].

У зв'язку з цим відзначимо такі феномени, як «*навколосмертний досвід*», «*клінічна смерть*», які вперше на науковому рівні вивчалися американським вченим Раймондом Муді (Raymond Moody). Він ініціював дослідження цього феномену в США, Австралії та Німеччині. Дані дослідження показують, що близько 4-15 відсотків населення пережили клінічну смерть. Таким чином, одним із найважливіших життєвих фактів є факт навколосмертних переживань, про які пише Р. Муді у книзі

«Життя після життя» [42], де досліджуються феномени клінічної смерті. Австралійський лікар П. Каліновський у книзі «Перехід» описує численні випадки, коли люди, що вмирають, отримують можливість сприймати реальність одночасно нашого і «потойбічного» світу [49].

Розглянемо надзвичайно цікавий матеріал
«Свідчення вченого, який пережив клінічну смерть»:

«Володимир Григорович записав пережите під час клінічної смерті у всіх подробицях. Його свідчення безцінні. Це перше наукове дослідження потойбіччя вченим, який сам пережив смерть. Свої спостереження Володимир Григорович опублікував у науковому журналі, а потім розповів про них на науковому конгресі, його доповідь про потойбічне життя стала сенсацією, придумати таке неможливо.

Репутація Володимира Єфремова у наукових колах бездоганна. Він великий фахівець у галузі штучного інтелекту. Брав участь у запуску Гагаріна, зробив внесок у розробку нових ракетних систем.

– До своєї клінічної смерті вважав себе абсолютним атеїстом, – розповідає Володимир Григорович. – Довіряв лише фактам. Усі міркування про потойбічне життя вважав релігійним дурманом. Щиро кажучи, про смерть тоді не думав. Справ на службі було стільки, що й за десять життів не розплутати. Далі лікуватися було ніколи – серце все частіше нагадувало про себе, хронічний бронхіт замучив, інші хвороби докучали.

12 березня в будинку сестри, Наталії Григорівни, у мене стався кашльовий напад. Відчув, що задихаюсь. Легені не слухалися мене, намагався вдихнути – і не міг! Тіло стало ватним, серце зупинилося. З легенів із хрипом і піною вийшло останнє повітря. У мозку промайнула думка, що то остання секунда мого життя.

Але свідомість чомусь не відключилася. Раптом виникло відчуття надзвичайної легкості. У мене вже нічого не боліло – ні горло, ні серце, ні шлунок. Так комфортно почував себе лише у дитинстві. Не відчував свого тіла і не бачив його. Але зі мною були всі мої почуття та спогади. Я летів кудись гігантською трубою. Відчуття польоту виявились знайомими – подібне траплялося

насамперед уві сні. Подумки спробував уповільнити політ, змінити його напрямок. Вийшло! Жаху та страху не було. Лише блаженство. Спробував проаналізувати те, що відбувається. Висновки дійшли миттєво. Світ, куди потрапив, існує. Я мислю, отже, теж існую. І моє мислення має властивість причинності, оскільки воно може змінювати напрямок і швидкість мого польоту.

Все було свіжо, яскраво та цікаво. Моя свідомість працювала зовсім інакше, ніж раніше. Вона охоплювала все одночасно, коли не існувало ні часу, ні відстаней. Я милувався навколишнім світом. Він був наче згорнутий у трубу. Сонця не бачив, усюди рівне світло, що не відкидає тіней. На стінках труби видно якісь неоднорідні структури, що нагадують рельєф. Не можна було визначити де верх, а де низ. Спробував запам'ятовувати місцевість, над якою пролітав. Це було схоже на якісь гори.

Ландшафт запам'ятовувався без труднощів, обсяг моєї пам'яті був справді бездонним. Спробував повернутися в те місце, над яким уже пролетів, уявивши його. Все вийшло! Це було схоже на телепортацію.

Прийшла шалена думка: якою мірою можна впливати на навколишній світ? І чи не можна повернутися у своє минуле життя? Подумки уявив старий зламаний телевізор у своїй квартирі. І побачив його одразу з усіх боків. Я звідкись знав про нього все. Як і де його сконструювали. Знав, де було видобуто руду, з якої виплавили метали, які використані у конструкції. Знав, який сталевар це робив. Знав, що він одружений, що має проблеми з тещею. Бачив все пов'язане з цим телевізором глобально, усвідомлюючи кожну дрібницю. І достеменно знав, яка деталь несправна. Потім, коли мене реанімували, поміняв той транзистор Т-350 і телевізор запрацював...

Було відчуття всесильності думки. Наше КБ два роки билосся над розв'язанням найскладнішого технічного завдання. І раптом, представивши цю конструкцію, побачив проблему у всій багатогранності. І алгоритм розв'язання виник сам собою. Потім я записав його та впровадив.

Моя інформаційна взаємодія з оточенням поступово втрачала односторонній характер. На сформульоване питання у моїй свідомості з'являлася відповідь. Спочатку такі відповіді сприймалися як природний результат роздумів. Але інформація, що

до мене почала надходити стала виходити за межі тих знань, якими володів за життя. Знання, отримані в цій трубі, багато разів перевищували мій колишній багаж!

Я усвідомив, що мене веде Хтось всюдисущий, який не має меж. І Він має необмежені можливості, всесильний і сповнений любові. Цей невидимий, але відчутний усією моєю істотою Суб'єкт робив усе, щоб не налякати мене. Я зрозумів, що це Він показував мені явища та проблеми у всьому причинно-наслідковому зв'язку. Я не бачив Його, але відчував гостро-гостро. І знав, що це Бог...

Раптом я помітив, що мені щось заважає. Мене тягли назовні, як моркву з грядки. Не хотілося повертатись, усе було добре. Все замиготіло, і я побачив свою сестру. Вона була перелякана, а я саяв від захоплення...

В.Г.Єфремов у наукових працях описав потойбічний світ з допомогою математичних і фізичних термінів. У цій статті ми вирішили спробувати обійтись без складних понять та формул.

– Володимире Григоровичу, з чим можна порівняти світ, у який ви потрапили після смерті?

– Будь-яке порівняння буде невірним. Процеси там перебігають нелінійно, як у нас, вони не розтягнуті у часі. Вони йдуть одночасно і на всі боки. Об'єкти «на тому світі» представлені у вигляді інформаційних блоків, зміст яких визначає їх місцезнаходження та властивості. Все знаходиться один з одним у причинно-наслідковому зв'язку. Об'єкти та властивості укладені в єдину глобальну інформаційну структуру, в якій все йде за заданими провідним суб'єктом – тобто Богом – законами. Йому підвладна поява, зміна чи видалення будь-яких об'єктів, властивостей, процесів, зокрема перебігу часу.

– Наскільки вільна там у своїх вчинках людина, її свідомість, душа?

– Людина, як джерело інформації, теж може впливати на об'єкти у доступній їй сфері. З моєї волі змінювався рельєф «труби», виникали земні об'єкти.

– Схоже на фільми «Соляріс» та «Матриця»...

– І на величезну комп'ютерну гру. Але обидва світи, наш і потойбічний, реальні. Вони постійно взаємодіють один з одним, хоч і відокремлені один від одного, і утворюють разом із керуючим суб'єктом – Богом – глобальну інтелектуальну систему.

Наш світ більш простий для осмислення, він має жорсткий каркас констант, що забезпечують непорушність законів природи, поєднуючим початком постає час.

У потойбічному світі констант або немає взагалі, або їх значно менше, ніж у нашому, і вони можуть змінюватися. Основу побудови світу складають інформаційні утворення, які містять всю сукупність відомих і ще невідомих властивостей матеріальних об'єктів за повної відсутності самих об'єктів. Таким же чином, як на Землі це буває в умовах моделювання на ЕОМ. Я зрозумів – людина бачить там те, що хоче бачити. Тому описи потойбічного світу людьми, які пережили смерть, відрізняються один від одного. Праведник бачить рай, грішник – пекло...

Для мене смерть була радістю, що нічим не передається, не порівнянна ні з чим на Землі. Навіть любов до жінки в порівнянні з пережитим там – ніщо.

Святе Письмо Володимир Григорович прочитав вже після свого воскресіння. І знайшов підтвердження свого посмертного досвіду та своїх думок про інформаційну сутність світу.

– У першій главі Євангелія від Івана сказано, що «на початку було Слово. І Слово було у Бога, і Слово було Бог. Воно було спочатку у Бога. Все через Нього почало бути, і без Нього ніщо не почало бути, що почало бути». Чи не це натяк на те, що в Писанні під «словом» мається на увазі якась глобальна інформаційна сутність, що вміщує всеосяжний зміст всього?

Свій посмертний досвід В.Г.Єфремов застосував практично. Ключ до багатьох складних завдань, які доводиться вирішувати у земному житті, він приніс звідти.

– Мислення всіх людей має властивість причинності, – каже Володимир Григорович. – Але мало хто здогадується про це. Щоб не заподіяти зла собі та іншим, потрібно дотримуватися релігійних норм життя. Святі книги продиктовані Творцем, це техніка безпеки людства.

Володимир Єфремов: «Смерть для мене зараз не страшна. Я знаю, що це двері до іншого світу».

Останнім часом дедалі частіше з'являються документальні свідчення людей, які побували у стані клінічної смерті. Так, у «Шляхових нотатках коматозника» доктор Ебен Александер (Dr. Eben Alexander), нейрохірург з 25-річним стажем, професор, який

викладав у Медичній школі Гарварда, пише про свій досвід клінічної смерті, який надихнув його дійти висновку, що, швидше за все, він «потрапив на небеса». Нейрохірург запам'ятав те, що побачив і у 2012 році, виклав свої «шляхові нотатки» у книзі, яку назвав відповідним чином: *«Доведення небесного існування: подорож нейрохірурга в потойбічне життя»* («*Proof of Heaven: Neurosurgeon's Journey in the Afterlife*»).

У зв'язку з цим наведемо інтерв'ю нейрохірурга журналу *Newsweek*:

«Як нейрохірург, я не вірив у феномен «потойбічного» досвіду. Будучи сином нейрохірурга, я зростав у науковому світі. Я наслідував приклад батька і став академічним нейрохірургом, викладав у Гарвардській медичній школі та інших університетах. Я розумію, що відбувається з мозком, коли люди перебувають на межі смерті, і я завжди вважав, що подорожі за межами власного тіла, які описують ті, кому вдалося уникнути смерті, мають наукове пояснення. Мозок – напрочуд складний і надзвичайно тонкий механізм. Зменшіть кількість кисню, яка йому потрібна, до мінімуму, і мозок зреагує. Те, що люди, які зазнали смертельних травм, повертаються зі своєї «подорожі» з дивними історіями, не було новиною. Але це означало, що їхні подорожі були реальними.

Хоча я вважав себе християнином, я більше називався таким, ніж був. Я не заздрив тим, хто вірив у те, що Ісус Христос був більшим, ніж просто добра людина, яка постраждала від суспільства. Я глибоко співчував тим, хто вірив у те, що десь там є Бог, котрий істинно любить нас. Насправді я заздрив тому почуттю безпеки, яке давала цим людям їхня віра. Але, як науковець, я просто знав, а не вірив. Тим не менш, восени 2008 року, після семи днів у комі, протягом яких кора мого головного мозку не функціонувала, я відчув дещо настільки глибоке, що воно дало мені наукові підстави вірити в життя після смерті. Я знаю, подібні висловлювання викликають скепсис, тому розповім свою історію мовою вченого та з його ж логікою.

Рано-вранці чотири роки тому я прокинувся з сильним головним болем.

Протягом кількох годин кора мозку, що контролює думки та емоції і, по суті, робить нас людьми, була «закрита». Лікарі *Virginian Lynchburg General Hospital*, де я працював нейрохірургом,

вирішили, що я якимось чином заразився дуже рідкісним захворюванням – бактеріальним менінгітом, який в основному атакує новонароджених. Бактерії *E. coli* проникли в мою спинномозкову рідину і пожирали мій мозок. Коли я прибув до відділення невідкладної допомоги, мої шанси на те, що я житиму, а не лежатиму «овочом», були вкрай низькими. Незабаром вони знизилися майже до нуля. Сім днів я лежав у глибокій комі, моє тіло не реагувало на подразники, а мозок не функціонував. Потім вранці сьомого дня, коли лікарі вирішували, чи варто продовжувати лікування, мої очі розкрилися.

Наукового пояснення тому факту, що поки моє тіло було в комі, мій розум і мій внутрішній світ були живі і здорові, немає. У той час як нейрони кори головного мозку були переможені бактеріями, моя свідомість вирушила в інший Всесвіт – вимір, який я навіть не міг уявити і який мій докоматозний розум хотів би назвати «нереальним». Але цей вимір, той самий, описаний незліченною кількістю людей, які пережили клінічну смерть та інші містичні стани, існує. Цей вимір існує, і те, що я побачив і дізнався, буквально відкрило мені новий світ: світ, в якому ми є набагато більшим, ніж просто мозок і тіло, і де смерть – це не згасання свідомості, а, швидше, глава великої і дуже позитивної подорожі. Я не перша людина, яка виявила докази того, що свідомість існує за межами тіла. Ці історії так само старі, як історія людства. Але, наскільки я знаю, ніхто до мене ніколи не бував у цьому вимірі, поки а) їхня кора мозку зовсім не функціонувала і б) їхнє тіло знаходилося під наглядом лікарів.

Усі основні аргументи проти досвіду перебування у потойбічному світі ґрунтуються на тому, що ці події є результатом «несправності» кори головного мозку. Свій же досвід, однак, я пережив при повністю непрацюючій корі. Згідно з сучасним медичним розумінням мозку і розуму, я ніяк не міг зазнати навіть віддаленої подоби того, що мені довелося пережити.

Я кілька місяців намагався усвідомити та змиритися з тим, що зі мною сталося. *На початку своїх пригод* я був у хмарах. Великих, пухнастих, рожево-білих, що пливли синьо-чорним небом. Високо-високо над хмарами летіла згряя прозорих мерехтливих істот, що залишали за собою довгі сліди, як у літаків. Птахи? Ангели? Ці слова з'явилися пізніше, коли я записував свої

спогади. Але жодне з цих слів не зможе описати тих істот. Вони просто відрізнялися від усього, що було на цій планеті. Вони були більш просунутими. Вищою формою життя.

Зверху лунав звук, наче співав чудовий хор, і я подумав: «Це від них?» Пізніше, думаючи про це, я дійшов висновку, що звук народився з радості цих істот, які вирости разом, – вони просто не могли стримувати її. Звук був відчутним і майже матеріальним, як дощ, який ви відчуваєте на шкірі, не промокаючи при цьому до кісток.

Більшість моєї подорожі хтось знаходився зі мною поруч. Жінка. Вона була молода, і я в деталях пам'ятаю, як вона виглядала. У неї були високі вилиці та темно-сині очі. Золотисто-русяві коси обрамляли її прекрасне обличчя. Коли я вперше побачив її, ми рухалися разом складною візерунчастою поверхнею, в якій через деякий час я впізнав крило метелика. Навколо нас кружляли мільйони метеликів, що вилітають із лісу і повертаються назад. Це була річка життя і кольору, що розлилася у повітрі. Одяг жінки був простий, як у селянки, але її колір, блакитний, синій і оранжево-персиковий, – такий самий яскравий, як і все, що нас оточувало. Вона подивилася на мене таким поглядом, що, якби ви опинилися під ним хоча б на п'ять секунд, все ваше життя наповнилося б сенсом незалежно від того, що ви пережили. То справді був романтичний погляд. Це був погляд друга. То був погляд за межами всього цього. Щось вище, що вмщує всі види любові, і в той же час набагато більше.

Вона розмовляла зі мною без слів. Її слова проходили крізь мене, як вітер, і я одразу зрозумів, що це правда. Я знав це так само, як і те, що навколишній світ реальний. Її повідомлення складалося з трьох пропозицій, і якби мені довелося перекласти їх земною мовою, вони означали б таке: «Тебе завжди люблять і піклуються про тебе, дорогий. Тобі нічого боятися. Немає нічого такого, що ти міг би зробити неправильно».

Її слова викликали в мені величезне полегшення. Наче мені пояснили правила гри, в яку я грав все життя, не розуміючи їх. «Ми покажемо тобі багато всього, – продовжила жінка. – Але потім ти повернешся».

Після цього в мене залишилося лише одне запитання: повернись куди? Дув теплий вітерець на зразок того, який буває в

теплий літній день. Чудовий вітерець. Він змінив усе навколо, ніби навколишній світ зазвучав на октаву вище і набув більш високих вібрацій. Хоча я міг говорити, я почав ставити вітру питання мовчки: «Де я знаходжусь? Хто я? Чому я тут?» крізь мене хвилями. Згодом я почав безпосередньо сприймати думки. Не так, як це відбувається на Землі – невиразно і абстрактно. Ці думки були твердими і швидкими, гарячими, як вогонь, і мокрими, як вода, і як тільки я прийняв їх, я миттєво і без особливих зусиль зрозумів концепції, на усвідомлення яких у своєму звичайному житті я витратив би кілька років.

Я продовжував рухатися вперед і опинився біля входу в порожнечу, зовсім темну, нескінченну за розміром, але неймовірно заспокійливу. Незважаючи на чорноту, вона була переповнена світлом, яке, здавалося, виходило від сяючої кулі, що я відчував поруч із собою. Вця куля була немов перекладачем між мною та навколишнім світом. Та жінка, з якою ми гуляли по крилу метелика, вела мене за допомогою цієї кулі.

Я чудово знаю, наскільки незвичайно та напрочуд неймовірно все це звучить. Якби хтось, навіть лікар, розповів мені таку історію, я був би впевнений, що він перебуває в полоні якихось помилок. Але те, що трапилося зі мною, було далеко не маренням. Це було так само реально, як будь-яка подія у моєму житті – як день весілля та народження двох моїх синів. Те, що сталося зі мною, вимагає пояснення. Сучасна фізика говорить нам, що Всесвіт єдиний і нероздільний. Хоча ми, здається, живемо у розпорошеному світі, сповненому відмінностями, сучасна фізика каже нам, що кожен об'єкт та подія у Всесвіті зіткані з інших об'єктів та подій. Все є одним. До того як я пережив свій досвід, ці ідеї були абстракціями. Сьогодні вони є реаліями. Всесвіт визначається не тільки єдністю, а й тепер я знаю це – любов'ю. Коли я відчув себе краще, я спробував розповісти іншим про свій досвід, але їхньою реакцією була ввічлива недовіра. Одним із небагатьох місць, де я не зіткнувся з такою проблемою, стала церква. Увійшовши туди вперше після коми, я подивився на всі іншими очима. Кольори вітражів нагадали мені про красвиди, що я бачив у вищому світі, а басы органу – про думки і емоції, які я там пережив. І, найголовніше, зображення Ісуса, що ділиться хлібом зі своїми учнями, пробудило в мені пам'ять про слова, які

супроводжували всю мою подорож – що Бог любить мене беззастережно.

Сьогодні багато хто вважає, що духовні істини втратили свою силу і що шлях до істини – це наука, а не віра. До свого досвіду я сам так думав. Але тепер я розумію, що така думка була надто простою. Справа в тому, що матеріалістичний погляд на наші тіло та мозок є помилковим. Його місце займе новий погляд на розум та тіло. Щоб скласти цю нову картину реальності, буде потрібно багато часу. Її не зможу закінчити ні я, ні сини мої. Дійсність надто велика, складна і таємнича. Але, по суті, вона покаже Всесвіт, що розвивається, багатовимірний і вивчений аж до останнього атома Богом, який піклується про нас так, як жоден з батьків не оже піклуватися про свою дитину. Я, як і раніше, лікар і людина науки. Але на глибинному рівні я дуже відрізняюся від тієї людини, якою була раніше, тому що я побачив цю нову картину реальності. І, можете повірити мені, кожен етап роботи, яку доведеться зробити нам і нашим нащадкам, вартий цього» *(скорочений переклад, здійснений на сайті <http://www.yoki.ru>)*.

Розглянута інформація здається переконливою після розгляду феноменів, пов'язаних із захворюванням мозку, – *гідроцефалією*, при якому головний мозок людини значною мірою заповнений водою, що призводить до тяжких наслідків. Однак при цьому трапляються феномени справді чудові, коли людина, у якої більше 90% мозку уражено гідроцефалією, може вести нормальний спосіб життя. Це вказує на те, що людина мислить (може мислити) не мозком, але польовою формою, а мозок і центральна нервова система виконують при цьому ніби функцію комутатора в процесі мислення.

Наведені висновки підтверджуються думкою Н.П.Бехтеревої у тому, що «думка існує окремо від мозку, а він лише вловлює її з простору і зчитує». Професор, хірург Войно-Ясенецький (архієпископ Лука), порівнював мозок із телефонною станцією, яка отримує та надсилає відомості. Нобелівський лауреат з фізіології та медицини Джон Еклс також вважав, що мозок не генерує думки, а лише сприймає їх із зовнішнього простору. Йому вторить слов'янський геній Нікола Тесла: «Мій мозок тільки прийомний пристрій. У космічному просторі існує якесь ядро, звідки ми

черпаємо знання, сили, натхнення. Я не проникнув у таємниці цього ядра, але знаю, що він існує».

Про це свідчить і феномен «диво-лічильників» – людиною, що можуть знаходитися на вкрай низькому рівні інтелектуального розвитку (не вмючи навіть читати: був випадок, коли селянин, якого вразила блискавка, внаслідок цього виявив здібності до блискавичного виконання складних математичних розрахунків), але виконують складні математичні обчислення швидше комп'ютера. Інший приклад: сучасний поліглот Віллі Мельніков володіє більш ніж сотнею іноземних нових і стародавніх мов – «дар», який він отримав на афганській війні в результаті контузії і який певним чином ігнорується сучасній філологічною і психологічною науками.

Зазначене вище можна проілюструвати **висловами мислителів.**

«У кожній точці тривимірного простору одночасно існують минуле та майбутнє. Усі речі існують одночасно у будь-якій точці простору. Будь-яка система зберігає свою цілісність і не руйнується передчасно тому, що минуле дорівнює майбутньому. Причина і наслідок – це одне й те ж саме. Зовнішнє завжди відображає те, що знаходиться всередині. Перемістивши увагу із зовнішнього на те, що відбувається всередині, ми отримуємо ключ до свого життя. Будь-яка ситуація, будь-яка людина, будь-який предмет зовні є продовженням нас самих. Що є тут, воно є скрізь; чого тут немає, немає ніде. Якщо ми чогось не бачимо у собі, ми не побачимо цього і зовні. Якщо ми щось заперечуємо у собі чи не хочемо бачити, ми обов'язково зіткнемося із цим зовні. Те, що ми заперечуємо та пригнічуємо, відбувається у нашому житті. Чим більше ми відкидаємо щось, тим більше воно притягується до нас» (В.В.Жигаринцев [80]).

«Кожен із нас іде своїм шляхом пізнання істини, тому що кожен прибуває у цей світ у передбаченій для нього структурі та зі своїми завданнями. Тож у кожного свої можливості розвитку. Тому ми також повинні визнати, що кожна інша людина теж має свій особливий шлях розвитку, а значить ми не маємо права насильно переставляти стрілки на шляху її руху. Іншими словами: люди не повинні нав'язувати іншим свої чи чужі думки, ідеології, віровчення, мислеформи, релігії, політичні системи чи структури і

тим самим обмежувати їхню свободу. Навпаки, ми повинні терпимо ставитися до думок людей, які нас оточують, і не засуджувати їх. Ніхто в цьому житті не знає, що є правильним з позиції космосу, а що не так. Наш шлях суто індивідуальний. Індивідуальність визначає людську гідність...

Я сам обрав для себе численні труднощі свого життя як випробування для себе. Я сам визначив для себе цей важкий слалоподібний шлях і сам розставив на ньому всі перешкоди, тому що їхнє подолання розвине мене духовно, і тим самим я більш ефективно, краще використовую це життя. Ця цілеустановка визначає сенс мого життя. Ми маємо усвідомити, що випробування, вирішення завдань, подолання перешкод використовуються як засіб нашого розвитку...

Моя душа, моя совість були чутливим приладом у потойбіччі, в яке я занурив у стані клінічної смерті. Цей прилад одразу ж оцінював мої дії, мої думки та оцінював, наскільки погані чи хороші були мої вчинки. Було дивно, що гармонійні, позитивні, згідно з нашою суспільною чи релігійною мораллю, спогади, що також відображалися в цих сценах оцінювалися як справи неугодні або, згідно з земними релігійними поняттями, грішні або навіть смертельно грішні. Негативно оцінювалися ті вчинки, які заважали розвитку космосу, наприклад, коли деякі дії переслідували егоїстичні цілі.

Погане чи добре оцінюється на тому боці зовсім в іншому масштабі, яким є Абсолют, і він не обмежений ні запрограмованими думками чи моделями мислення, ні формулюваннями та інтерпретаціями земного свавілля...

Мені стало зрозуміло, що там, нагорі, не існує жодної моделі відповідності, а лише загальний космічний закон любові... Мені здається, що це божественний принцип всеосяжної любові: прощення за допомогою посвяти у все лише добре, у безмежний, нескінченний позитивізм. Ми прагнемо піднятися вгору, у світ, де діє цей принцип, щоб звільнити свою свідомість від усіх дисгармонійних думок та вчинків, іншими словами – повністю звільнитися від нашої Карми, щоб змогти нарешті з'єднатися з цим світом» (Штефан фон Янкович, *«О жизни после смерти. Что происходит после смерти. Я пережил клиническую смерть, 2010»*).

У зв'язку з цим наведемо ще **низку споріднених фактів**.

У 1892 році Альберт Галлон Гейм, професор геології Цюрихського університету, опублікував своє класичне наукове дослідження нещасних випадків, пов'язаних з падінням з висоти. Його книга *«Кілька слів про фатальні падіння»*, написана на основі власного 25-річного досвіду перебування в горах, містить сотні інтерв'ю з тими, хто вижив після падіння, – з альпіністами, покрівельниками та іншими жертвами подібних нещасних випадків.

Майже 95% опитаних показали, що вони не відчували при цьому паралізуючого страху, який буває у людини в менш небезпечних обставинах (скажімо у разі раптової пожежі). Немає жодного хвилювання, відчаю чи болю, – швидше навпаки, виявляється спокій, впевненість, зібраність, повне прийняття всього, прискорена робота думки. Напруга розумової діяльності різко зростає, збільшуючись в сотні разів, взаємозв'язок подій та їх можливий результат зустрічаються з граничною ясністю, а сум'яття немає зовсім. Час ніби розсувається. Людина діє з разючою швидкістю, виходячи з точної об'єктивної ситуації. У ряді випадків перед очима, немов на кінострічці, «прокручується» все попереднє життя. І нарешті, падаючи в безодню, людина раптом починає чути чудову музику і поринає в синювато-блакитне небо з рожевими хмарами. Свідомість безболісно відключається (зазвичай у момент удару), а сам удар можна лише почути, але з відчуття.

Професор Гейм описав також своє власне падіння з гори (під час якого він машинально хапався за капелюх, що злітав з голови), коли падав з висоти близько двадцяти метрів. Він згадував, як відчайдушно намагався зняти окуляри і міцніше вхопитися на апенешток, як переживав, що пропустить свою першу лекцію в університеті. Потім він побачив усе своє життя у всіх її фарбах, ніби не сцені, що знаходиться десь далеко. Себе бачив у ролі головного героя цієї «п'єси». Все було пронизане небесним світлом і відчуттям прекрасного, без жодної домішки горя, страху чи болю... Піднесені, сповнені гармонії думки заповнили його свідомість і поєднували всі образи до купи. Подібно до чарівної музики, блаженний спокій захлеснув душу [75].

Для більшості людей смерть огорнута хмарою страху. Однак людям, які зіткнулися віч-на-віч зі смертю в бою, під час тяжкої хвороби або нещасного випадку і все-таки вижили, властива

здатність позбавлятися страху не тільки перед смертю, а й перед іншими життєвими випробуваннями. Дослідження, проведені лікарями-науковцями (Е. Каблер-Росс, Р. Моуді та ін.), засвідчують, що пацієнти, які зазнали клінічної смерті і повернулися до життя, повністю позбавилися страху смерті, усвідомивши, що смерть є не кінець, а початок чогось нового. Е. Каблер-Росс також виявила, що чим більш наповненим життям живе людина, тим менше вона боїться померти. І навпаки – найбільше бояться смерті ті, чиє життя прожите тьмяно, без жодних пригод, без пізнання дійсності.

Одна жінка розповідала про свою клінічну смерть під час пологів. Лікар, який приймав пологи, схилився на дні зі сльозами на очах. Свідомість же жінки при цьому була жива і вона відчувала, як щось тягне її «в округлу, невизначених обрисів кімнату, залиту рожевим світлом». Вона також відчувала, як втратила тіло і відчуття часу. Вона відчувала «почуття повного, невимовного спокою та умиротворення». Однак думка про її старшого сина змусила її повернутися до життя. Через деякий час після клінічної смерті вона відновила своє фізичне і духовне здоров'я і стала згодом визнаним письменником.

Зазначені феномени узгоджуються із даними *трансперсональної психології* Станіслава Грофа, яка вивчає феномени *змінених станів свідомості* та відповідає концепції голографічної моделі Всесвіту Д. Бома, теорії морфічного резонансу Р. Шелдрейка, торсіонній моделі Акімова-Шипова, теорії реципроктних субпросторів В. Тіллера та ін.

С. Гроф книзі «*Подорож у пошуках себе*» [26; 27] розповідає про особливі змінні стани свідомості, названі трансперсональними, оскільки вони дозволяють трансцендувати (переборювати) рамки простору і часу нашого феноменального світу. Ці стани можуть виникати спонтанно в результаті стресів, потрясінь. С. Гроф протягом 30 років вивчав змінні стани свідомості внаслідок прийняття людиною різних психоделіків. Потім він винайшов свій метод ініціювання змінених станів, що базується на вивченні релігійного досвіду збагнення Вищої реальності. Даний метод був названий холотропним диханням, тобто диханням у найбільш швидкому темпі під особливу ритмічну музику. У результаті того, що через якийсь час (сеанс

холотропного дихання може продовжуватися до 3-4 годин) біологічний час людини прискориться в результаті прискорення органічних процесів, викликаних швидким подихом, а також у результаті досягнення стану самогіпнозу, людина усе більш занурюється, регресує усередину свого життя аж до народження і нижче, переживаючи її як би заново. У процесі такого переживання стреси, негативні моменти людського життя одержують повторну актуалізацію, що приводить до звільнення від них. Трансперсональний стан свідомості дозволяє не тільки одержати психосоматичний доступ до багатьох куточків людського життя в минулому (а іноді і в майбутньому), але і перебороти просторово-часові обмеження нашої повсякденної свідомості. Створений С. Грофом напрям вивчення людини і Всесвіту є науковим і в цілому прийнятним психологами і психіатрами.

Трансперсональні переживання виявляють характеристики, що змушують піддавати сумніву більшість фундаментальних передумов матеріалістичної науки і механістичного світогляду. Будь-яке неупереджене вивчення трансперсональної області психіки приводить до висновку, що ці спостереження являють собою серйозний виклик ньютону-картезіанській (класичній) парадигмі західної науки. Люди, що у трансперсональному стані пережили епізоди зачаття чи перебування в утробі матері, елементи свідомості тканин, чи органів кліток, здобувають при цьому з погляду медицини відомості щодо анатомії, фізіології і біохімії відповідних процесів. Переживання спогадів предків, досвіду расового і колективного несвідомого, минулих утілень також часто містять точні деталі архітектури, одягу, зброї, мистецтва, соціальної структури і релігійної практики відповідних культур чи періодів, навіть інформацію про конкретні історичні події. Люди, що переживають філогенетичні епізоди чи ототожнення з існуючими формами життя, знаходять їх не тільки справжніми і переконливими, але також отримують багато інформації щодо психології тварин, етології, їхніх специфічних звичок і особливостей репродуктивного циклу. У деяких випадках це супроводжується архаїчною м'язовою енервацією, не характерною для людини, чи навіть складними діями, такими, як виконання шлюбного танцю.

Люди, що переживають епізоди ототожнення з рослинами чи їхніми частинами, нерідко подають важливі відомості про процеси, що відбуваються в них – проростанні насіння, фотосинтезі в листках, ролі ауксину для росту, обміну води і мінералів у кореневій системі, про запилення. Часто зустрічається переконливе почуття свідомого ототожнення з неживою матерією чи неорганічними процесами – водою в океані, вогнем, блискавкою, діяльністю вулканів, ураганами, із золотом, алмазами, гранітом і навіть із зірками, галактиками, атомами і молекулами. Такого роду переживання теж можуть іноді приносити точну інформацію про різні природні процеси.

Особлива категорія трансперсональних переживань – телепатія, парапсихологічна діагностика, ясновидіння, передбачення майбутнього, психометрія, позатілесні переживання й ін. стає предметом експериментальних досліджень. Це єдиний тип трансперсональних феноменів, що обговорюється в академічних колах, хоча, на жаль, з чималою часткою упередженості.

Філософські труднощі аналізу цих станів збільшуються тим, що в незвичайних станах свідомості відображення матеріального світу переплітається зі змістом, що з погляду західної людини не належить об'єктивній реальності. У зв'язку з цим можна згадати юнгівські архетипи – світ божеств, демонів, деміургів, героїв, наділених надлюдськими здібностями, і складні міфологічні, легендарні епізоди. Однак навіть такі переживання можуть подавати *точну інформацію* про релігійний символізм, фольклор і міфологічні структури в різних культурах, раніше невідомих людині.

Існування і природа трансперсональних переживань заперечують найбільш фундаментальні припущення механістичної науки. Вони вимагають визнання таких немов би абсурдних уявлень, як відносність і умовність усіх фізичних границь, несилкові, непричинні (непросторові) зв'язки Всесвіту, комунікація за допомогою невідомих засобів і каналів, пам'ять без матеріального субстрату, нелінійність часу, універсальна свідомість, пов'язана з усіма живими організмами, у тому числі з нижчими тваринами, рослинами, одноклітинними і вірусами, і навіть неорганічною матерією.

Багато трансперсональних переживань включають недоступні безпосередньо органам чуттів людини події макрокосму і мікрокосму чи періодів, що передують виникненню Сонячної системи, формуванню Землі, появи живих організмів, розвитку центральної нервової системи, еволюції *Homo sapiens*. Усе це ясно вказує на те, що якимсь невідомим поки чином свідомість людини містить інформацію про весь Усесвіт, коли людина володіє потенційним емпіричним доступом до будь-якої точки часу та простору.

Грегорі Бейтсон, що досяг у своїй роботі блискучого синтезу точок зору кібернетики, теорії інформації і теорії систем, еволюційної теорії, антропології і психології [3], дійшов висновку, що не тільки можливо, але і логічно необхідно припускати існування психічних процесів на всіх рівнях природних феноменів достатньої складності – на рівні клітин, органів, тканин, організмів, груп тварин і людей, екосистем і навіть Землі і Всесвіту в цілому. У цьому способі мислення наука знову прийшла до старого уявлення про існування іманентного Бога Спінози. Зовсім незалежно Джеймс Лавлок виявив у своїй книзі «*Гейя*» новий погляд на життя на Землі [37]. Свідчення того, що тонкі гомеостатичні механізми, що підтримують сталість температури Землі і концентрацію ключових компонентів (солей, кисню, аміаку й озону) в атмосфері, океанській воді і ґрунті, змушують припустити, що Земля подібна до розумному організму. До аналогічних висновків прийшли й інші дослідники [51; 56].

Наведемо кілька прикладів *актуалізації планетарної свідомості*, що є звітом про сеанс холотропного дихання молодої жінки.

«Спочатку я почувала себе Великою Матір'ю-богинею, Матір'ю-землею, потім це перейшло в дійсне перетворення на планету Земля. Було зрозуміло, що я – Земля – є живим організмом, розумною істотою, що намагається зрозуміти себе, розвинути вищий рівень свідомості та вступити у спілкування з іншими космічними істотами.

Метали та мінерали, що становлять планету, були моїми кістками, скелетом. Біосфера – рослинне життя, тварини, люди – моєю плоттю. Я відчувала в собі циркуляцію води: з океану – у хмари, звідти – у маленькі струмки та великі річки і знову у море.

Водна система була моєю кров'ю, і метеорологічні зміни – випаровування, повітряні потоки, випадання дощів, сніг – забезпечували циркуляцію, передачу харчування та очищення. Комунікація між рослинами, тваринами та людьми, включаючи сучасну технологію – пресу, телефон, радіо, телебачення та комп'ютерні мережі – складали мою нервову систему та мій мозок.

Я відчувала своїм тілом шкоду, яку завдають вкраплення шахт, великих міст, токсичних і радіоактивних відходів, забруднення повітря і води. Найдивнішим було те, що я сприймала ритуали, що відбувалися різними примітивними племенами, і відчувала їхню значну цілющу силу та їхню абсолютну для мене необхідність. Зараз, у моїй повсякденній свідомості, мені це здається дивним, але під час моїх переживань я була переконана, що здійснення ритуалів важливе для Землі».

Можна навести і *переживання досвіду предків*.

Молода жінка, яка приїхала на семінар із Фінляндії, пережила на сеансі потужну послідовність сцен, пов'язаних з агресією та вбивством у різноманітних війнах. Одна зі сцен була незвичайною та відрізнялася від інших. Пацієнтка відчула себе молодим солдатом, який бере участь у бою під час Другої світової війни. Раптом вона зрозуміла, що перетворилася на свого батька і переживала бій на його позиції.

Вона повністю ототожнилася з ним і відчувала його тіло, його емоції та думки, а також ясно сприймала все, що відбувалося навколо. Якоїсь миті, коли вона, вірніше він ховався за деревом, куля подряпала його щоку і вухо. Переживання було дуже живим, справжнім та переконливим. Вона знала, що її батько брав участь у російсько-фінській війні, але була впевнена, що він ніколи не розповідав їй про цей епізод.

Зрештою, вона зважилася з'ясувати по телефону, чи пам'ятає батько таку подію. Наступного дня вона прийшла до групи збудженої. З'ясувалося, що коли вона зателефонувала батькові та розповіла йому про свій досвід, він був приголомшений. Цей епізод справді стався з ним під час війни, її опис сцени був абсолютно точним. Він запевняв, що ніколи не розповідав про цей епізод їй чи комусь у сім'ї, тому що не вважав його важливим.

Наведемо *досвід сприйняття расового та колективного несвідомого*. Наступний приклад расових переживань належить досліднику-єврею, який поділився зі С. Гроф своїм досвідом.

«Несподівано я зрозумів, що таке сором – це загальне переживання всього людства. Я соромлюся свого батька, як і соромився мій батько! Я ясно відчував, що сором передається при народженні і має якесь важливе відношення до статевих органів. Я відчував себе старим і втомленим, як мій батько, і як його батько, і як його батько. Я відчував глибокий зв'язок з моєю єврейською спадщиною по всій лінії предків-чоловіків...

Потім я відчув печіння і гострий біль у районі пеніса і зрозумів, що наді мною роблять обряд обрізання. Сутність церемонії та присутність батька здавалися пов'язаними з почуттям втоми. Це й було глибоке джерело сорому! Всі люди, які беруть участь у церемонії, були підозріло присоромлені і збентежені тим, що відбувається, і передавали дитині своє почуття болю, сорому та втоми разом із релігійною традицією.

Я глибоко соромився. «Як тобі не соромно? Соромся!» – так казали мені батько та мати сотні разів. Мені так соромно, що я соромлюся свого сорому! Я соромлюся своїх потреб, своїх почуттів. Те, що пов'язує єврейський народ, – це сором. Весільна пісня в «Скрипці на даху» містить побажання: «Береги тебе Бог від сорому!». Адам з'їв яблуко і впізнав сором. Спадщина, що передається від батька до сина з часів Авраама, це сором. Завіт Авраама, переданий спадкоємцям по чоловічій лінії, чотири тисячі років!

Я виявив, що тримаюся руками за пеніс та яєчка. Раптом прийшло бачення, яке мені все пояснило. Обрізання було заміною принесення дитини на жертву! Авраам був готовий пожертвувати сина Богу, але отримав наказ замість цього обрізати його. Обрізання – це символічна кастрація. Жертвування кращої частини хлопчика Богу, жертва його мужності замість життя. Синдром єврейської матері, що каструє! Батько пропонує мене в жертву, щоб заслужити схвалення матері. Жертва первородного! Ісус був Син Божий і був пожертвований. Ніби Бог спочатку дозволив синові Авраама жити, але все його потомство належить Богу і буде затребуване в останні дні. Ось чому євреї – «обраний народ»: обрані для жертви!

Пізніше я вирішив провести історичні дослідження, пов'язані з цими прозріннями. Місцевий вчитель-єврей запевняв мене, що нічого подібного до жертви первородного сина в єврейській традиції не було. Він відіслав мене до Єврейської Енциклопедії та Посту Першородства. Однак я зміг знайти численні свідчення про жертви першородних синів, яке практикувалося протягом двох тисяч років, до часів Суддів. Моє переживання глибокого ототожнення з цією спадщиною дозволило мені зрозуміти те, що залишило незабутній слід у расовій свідомості євреїв та інших середньоземноморських народів».

У зв'язку з цим С.Гроф пише про психотерапевтичний ефект транс персонального досвіду: щоб досягти повного звільнення від кармічної структури чи зв'язку, людина має повністю пережити хворобливі емоції та фізичні відчуття, які містяться у деструктивній сцені з її минулого втілення. Разом з тим, необхідно емоційно вийти за межі події, піднятися над нею етично, філософськи і духовно, пробачити і бути прощеним. Таке повне звільнення від кармічної структури та зв'язку зазвичай викликає почуття величезного задоволення та раціонально незбагненого тріумфу. Виникає почуття, що людина чекала на цю подію і працювала заради неї століттями. Ніщо в світі не здається в цей момент важливішим, ніж звільнення від кармічних ланцюгів, тобто від тих чи інших деструктивних психологічних установок, що глибоко укорінилися. Необхідно відзначити, що уявлення про карму і перетворення складають одну з основ буддизму, джайнізму, сикхізму, зороастризму, даосизму. Подібні ідеї можуть бути виявлені у географічно та історично різних народів, у тому числі й у християнстві. Один з найбільших отців Церкви всіх часів і народів Оріген (186–253 рр.) у своїх роботах, особливо у книзі *«Про начала»* висловив думку, що певні фрагменти Священного Писання можна пояснити лише у світлі вчення про перевтілення. Його вчення було засуджено Другим Вселенським Собором у Константинополі.

До характерних рис переживання минулих втілень, які не можуть бути пояснені механістичною наукою, належать дивовижні явища синхронізму у тому сенсі, як їх трактує К. Юнг, який є творцем оригінальної концепції людської психіки, центральне місце у якій посідає поняття «колективне несвідоме». Саме це

поняття дозволило К.Юнгу осмислити деякі факти, які не отримують пояснення в системі сучасного наукового знання, що базується на принципі класичної причинності.

Розглянемо досвід переживання космогенезу.

Освічені люди, у тому числі математики, фізики, які зазнали досвіду зміненого стану свідомості, розповідають про примітні емпіричні прозріння в різних галузях астрономії та астрофізики, які можуть бути виражені математично, але не можуть бути повністю усвідомлені у звичайному стані свідомості. Це може бути парадоксальне уявлення про нескінченний, але замкнутий Всесвіт, неевклідову геометрію Лобачевського та Рімана, простір-час Міньковського, феномени «горизонту подій», зникнення часу, простору та законів природи в чорній дірі, феномени квантової нерозчленованості Всесвіту та інші складні уявлення квантової/релятивістська фізики [26; 27].

Ці інсайти (прозріння) у незвичайних станах свідомості вказують, що свідомість та творчий розум необхідним чином залучені до космогенезу; вони проливають нове світло на так званий антропний принцип [13], відповідно до якого космогенетичний процес має містити багато сприятливих випадковостей, щоб створити Всесвіт, у якому можливе життя.

Висновки. Відтак, ми розглянули деякі феноменологічні інструменти реципроктної взаємодії людини з ноосферою, які, по суті, є зміненими станами свідомості – станами усвідомленого сновидіння, трансперсональні стани, стани людей, переживших клінічну смерть та ін. Ці стани/інструменти дозволяють людині піднятися до «тонких» планів буття, розчепитися у «колективному безсвідомому» (К.Юнг), «Глобальній Свідомості» (А.П. Дубров), зануритися у *потойбіччя* (Р.Моуди), долучитися до «семантичного простору» планети Земля, заринути у «інформаційне поле Всесвіту» (В.В.Налімов), – тобто ***інтегруватися у ноосферну реальність.***

Деякий прообраз цих ноосферних феноменів дає нам біолого-біохімічний концепт «морфогенетичні поля» (О.Г. Гурвич, Р. Шелдрейк), утворювані, як вважають, формою і поведінкою тваринних організмів, що реалізує «формувальну причинність», котра пов'язує несилowym чином воедино форми живої матерії за допомогою «морфогенетичного резонансу» (Р. Шелдрейк), що

виявляється у несилових квантових ефектах (І.З. Цехмістро) та передбачає взаємодію не речовини, але форм речовинних утворень, що утворюють *голографічну енерго-інформаційну картину світу* (А.П. Дубров, К. Прібрам, Р. Сперрі, Д. Бом та ін.).

За таких умов можна говорити і про голографічні одиниці мислення (мислеформи), які використовуються на шляхах пошуку методик *потенціалізації особистості* (В. Вульф, «Холодинаміка»). У зв'язку з цим можна навести й дослідження І.М. Дмитрієвського, який розробив модель слабкої взаємодії біологічних об'єктів з різними компонентами реліктового випромінювання. Цей науковець ураховує хвильову природу всіх об'єктів природи та пояснює резонансний зв'язок свідомості людини та Всесвіту, оскільки всі об'єкти володіють власною вібрацією.

На цьому принципі може базуватися педагогічний феномен *«резонансного навчання»*, який полягає в тому, що учнів класу поділяють на дві групи: А – ті, хто здатен навчатися швидко, і Б – ті, хто вчиться повільно. Учитель проводить урок за певною темою з групою А. Потім групи А і Б поєднуються і урок проводиться за темою, з якою група А вже ознайомилась. За цих умов група Б краще засвоює знання ніж тоді, коли урок з теми проводиться для учнів всього класу. Отже, невідомо як, але знання, які засвоїла група А, якимось чином передаються (резонують) учням групи Б під час пояснення нової для них теми. У рамках резонансного навчання практикується і такий метод: матеріал пояснюють одному-двом кмітливим учням, а потім чекають 1-2 тижні, поки цей матеріал не «відфільтрується» через клас на рівні «ідей, які носяться у повітрі» (тобто обмін ідеями відбувається на невербальному, резонансному рівні). І потім, коли цей матеріал починають пояснювати всьому класу, процес його засвоєння здійснюється швидко й ефективно.

Отже, на підставі деяких феноменів, вивчених ученими, можна зробити висновок, що пам'ять природи побудована з «морфічних форм». Існує одна форма, котра описує решту інших. Наприклад, чим більше людей розмовляє японською, тим повнішою є морфічна форма. Оскільки теорія Р. Шелдрейка є наукова, вона може бути перевірена. Приміром, дослідники мають нову колискову пісню, написану турецьким поетом на мотив старої. Потім людей, що не знають жодного слова турецькою,

просять запам'ятати обидві пісні – і нову, і стару. З'ясувалося, що вони заучують стару колискову пісню, повторювану декількома поколіннями турків, значно краще, ніж нову, що ледь з'явилася. Виявилось, що цей же ефект справедливий для інших мов.

Суттєво, що теорія «морфічного резонансу» здатна враховувати і передачу навичок, набутих шляхом навчання. Наприклад, у дослідженнях, що проводилися в 1920-і роки минулого століття гарвардським психологом Вільямом Мак-Дугаллом, пацюків навчали плавати в лабіринті. Через кілька поколінь пацюки навчилися плавати в десять разів швидше, ніж пацюки першого покоління, що вказує на збереження цих придбаних навичок. Але ще більш інтригуючим моментом було те, що коли в інших країнах вирішили продовжити експерименти з плаваючими в лабіринті пацюками, виявилось, що піддослідні пацюки відразу почали з того рівня, якого тварини в дослідженнях Мак-Дугалла досягли лише через кілька поколінь. Відповідно до теорії «морфічного резонансу» пацюки Мак-Дугалла створили особливе поле, що послужило орієнтиром для інших подібних живих істот, дозволивши їм набагато швидше навчитися плавати.

Відтак, можна дійти висновку, що людині легше засвоїти те, що підтримується стійкою морфічною формою, використовуваною багатьма, ніж вивчити щось відоме тільки деяким. Це дозволяє говорити про феномен «планетарного інтелекту», оскільки нині багато вчених вважають, що інформація, яка є фундаментальною першоосновою і загальною властивістю Всесвіту, пов'язана з процесом породження нашої планети. Тут інформація розуміється як універсальне начало природи й суспільства. Як пише академік В.П. Казначеев, сотні тисяч років тому в первісних людей (протогомінід), що населяли нашу планету, в головному мозку накопичилось 13–14 мільярдів нейронів – своєрідних комп'ютерів провідникового типу, які регулювали поведінку цих істот у вигляді інстинктивних реакцій. Але наступила космічна фаза появи нової людини й інтелекту. На окремих ділянках планети відбувся дивний процес: у голові протогомінід ці 14 мільярдів нейронів, у кожному з яких вже існувала солітоно-голографічна форма живої речовини, вибухоподібно поєднуються в один гігантський солітон. Усі родові утворення виявилися пов'язані солітонними полями, а це означає, що на яку б відстань не йшов член первісної орди, всі її члени

бачили його у голографічних образах. Вважається, що не окрема персона, а саме група, об'єднана одним загальним полем, і складала основу самого первісного людського планетарного інтелекту.

Наведене вище можна проілюструвати прикладом із книги Лайелла Уотсона «*Життєпотік: біологія несвідомого*», де описується 30-літній науково-дослідний експеримент з дикими мавпами, проведений ученими на японському острові Косіма. Учені давали мавпам солодку картоплю (батат), розкидаючи його в пісок. Вісімнадцятирічна самка Імо вперше вимила батат у воді та навчила цьому інших мавп. Через кілька років число мавп, що мили батат на острові Косіма, досягло критичної маси, яку доктор Уотсон визначив умовно як 100 (експеримент так і називався: «сота мавпа»), і раптом усі мавпи острова одночасно почали мити батат без жодного зовнішнього спонукання. Крім того, на всіх прилеглих островах одночасно стали мити батат абсолютно всі мавпи. Учені вперше спостерігали дещо подібне й припустили, що має існувати певне поле, що охоплює всі острови, завдяки чому усі мавпи могли «спілкуватися».

У цілому, накопичена величезна кількість експериментальних фактів, які підтверджують існування «інформаційного поля», чи «планетарного інтелекту», що постає певним прообразом **ноосфери як вищого рівня розвитку людства**.

У зв'язку з цим зазначимо наріжний *принцип цілісності (синергійності, емерджентності)* як умова функціонування *ноосфери*, що реалізується на шляху досягнення людством соціальної спаяності – високого рівня *соціальної синергії*. Як показала Р. Бенедікт, суспільства з високим рівнем синергії виявляють низький рівень агресії їх членів і високий рівень співробітництва, відрізняючись великою довірою, почуттям відповідальності та мінімальною централізацією [4]. А. Маслоу писав, що у суспільствах з високим рівнем синергії існує такий порядок, коли дії індивіда, що спрямовані на досягнення власного блага, виявляються вигідними для всього суспільства в цілому. У таких суспільствах розвинений дух доброзичливості, надії на краще, в той час коли у суспільствах з низьким рівнем синергії ми зустрічаємо поширення агресії, жаху, приниження, непевності у майбутньому, тут успіх одного індивіда обумовлений поразкою іншого [39, р. 181-200].

PHENOMENOLOGICAL TOOLS OF HUMAN INTERACTION WITH THE NOOSPHERE AND ITS VARIOUS IMPLICATIONS

O.V. Voznyuk

For the first time, the doctrine of the noosphere is considered in the context of dialectical development, which reveals three stages: at the first stage (thesis) of the development of the doctrine of the noosphere is understood as an ideal-spiritual sphere of the mind that surrounds the Earth and conceptually corresponds to the concept of «egregor» as an energy-informational structure, which arises from the coordinated emotions and thoughts of a group of people, united by a common idea and activity. At the second stage (antithesis), the noosphere is understood as a socio-natural, material entity, as a special emotional-mental state of the biosphere, in which intelligent human activity becomes a decisive factor in the development of our planet. At the third stage (synthesis), the synthesis of thesis and antithesis is implemented, the understanding of the noosphere returns to its cognition at the stage of the thesis, but at a higher level of development in accordance with the modern post-nonclassical substantial-continuum paradigm of human cognition and mastering of the world. It is on the basis of this paradigm that the phenomenological tools of human interaction with the noosphere are analyzed in the form of altered states of human consciousness, which are becoming the subject of objective scientific study. Such altered states of consciousness as lucid dreaming, transpersonal states, the states of clinical death and others are considered, which allow a person to interact with the noosphere, which can be associated with such concepts as «collective unconscious», «Global Consciousness», «semantic space» of the planet Earth, «information field of the Universe», «afterlife», «anthroposphere», «psychosphere», «Akashic chronicles», «planetary consciousness», «racial unconscious», «collective unconscious», etc.

Keywords: anthropic principle; altered states of consciousness; cognitive psychophysics, noosphere; the observer paradox; post-non-classical science; transpersonal psychology; the phenomenon of synchronicity.

Література

1. Assagioli A. Psychosynthesis: A Manuel of Principles and Techniques. N.Y.: Hobbs, Dorman & Co., 1965.
2. Bandler R. & Grinder J. Frogs into Princes. Moab: Real People Press, 1979.
3. Bateson G. Mind and Nature. E. P. Dutton / G. Bateson. N. Y., 1979.

356 p.

4. Benedict R. Synergy: Patterns of the Good Culture, American Anthropologist. 1970, 320-330.

5. Bohm D. Wholeness and the Implicate order. London: Routledge & Kegan Paul, 1980. 220 p.

6. Braun A. et al. Dissociated patterns of activity in visual cortices and their projections during human rapid eye movement sleep // Science, 1998, 279, 91.

7. Bullmore E. et al. 1995. Cerebral hemisphere asymmetry revisited: effects of handedness, gender and schizophrenia measured by radius of gyration of magnetic resonance images. Psychological Medicine. 1995, 25, p. 349-363.

8. Checkland P.B., Poulter J. Learning for Action: A short definitive account of Soft Systems Methodology and its use for Practitioners, Teachers and Students. Wiley, Chichester, 2006. 200 p.

9. Cousins Nikol. Anatomy of Illness: As Perceived by the Patient. N. Y.: W. W. Norton and Company, 1979. 295 p.

10. Crick F., Mitchison G. The function of dream sleep // Nature, 1993, 304, P. 111–114.

11. Daryl Bem J. Feeling the Future: Experimental Evidence for Anomalous Retroactive Influences on Cognition and Affect // Journal of Personality and Social Psychology 2011 Mar;100(3):407-25. <https://doi.org/10.1037/a0021524>.

12. David Orme-Johnson and John Farrow (eds. Scientific Research on the Transcendental Meditation Program. N. Y.: MLU Press, 1977. P. 187–207.

13. Davis M. H. Measuring individual differences in empathy: Evidence for a multidimensional approach. Journal of Personality and Social Psychology, 1983, 44(1), 113–126. DOI:10.1037/0022-3514.44.1.113

14. Dunbar H. F. Psychosomatic Diagnosis, P. B. Hoeber, Inc. N. Y., 1943. 246 p.

15. Elitzur, A.C., и Dolev, S. Quantum phenomena in the new theory of time // Quo Vadis Quantum Mechanics? Berlin: Springer, 2005. 325-349.

16. Evans-Wentz W. Y. (ed). The Yoga of the Dream State. N. Y.: Julian Press, 1964. P. 221.

17. Flor-Henry P. Cerebral aspects of the organic response normal and deviational // Third International Congress of Medical Psychology. Rome, 1978. P. 456–470.

18. Foulkes D. and Griffen M. An experimental study of creative dreaming. Sleep Research, 1976, 129.

19. Frank J.D. Persuasion and Healing: A Comparative Study of Psychotherapy. Baltimore: Johns Hopkins Univ. Press, 1961.

20. Frankl V. Man's Search for Meaning: an introduction to logotherapy.

Beacon Press books, N.Y., 1992. 160 p.

21. Green C. *Lucid Dreams*. Oxford: Institute for Psychophysical Research, 1968, pp.142-43.

22. Greenberg R. Cutting the REM nerve: An approach to the adaptive role of REM sleep // *Perspectives in Biology and Medicine*, 17, 1974. P. 523–521.

23. Greer S. and Watson M. Towards a psychobiological model of cancer: psychological considerations. *Social Science and Medicine*, 1985, 20, 773-7.

24. Griffen M. and Foulkes D. Deliberate presleep control of dream content: An experimental study. *Perceptual and Motor Skills*, 45, 1977, 660-62.

25. Grindal B.T. The Idea of Synergy and Its Bearing on An Anthropological Humanism. *Anthropology and Humanism Quarterly*. 2009. Vol.1. №3. pp.4-6.

26. Grof S. & Bennett H. Z. *The Holotropic Mind*. San Francisco: Harper, 1992. 256 p

27. Grof Stanislav. *The Way of the Psychonaut, Volume I*. Santa Cruz, CA: Multidisciplinary Association for Psychedelic Studies, 2019, pp. 223–228.

28. Haken H. *Synergetics. Introduction and Advanced Topics*. Springer, Berlin, 2004. 779 p.

29. Helmut Schmidt. PK Effect on Prerecorded Target. *Journal of the American Society of Psychical Research*. № 70, 1976. <https://www.fourmilab.ch/rpkp/retro.html>

30. Hobson J. A., McCarley R. W. The brain as a dream-state generator: An activation-synthesis hypothesis of the dream process // *American Journal of Psychiatry*, 134, 1977. P. 1334–1248.

31. Home D. and Majumdar A.S. Incompatibility between quantum mechanics and classical realism in the «strong» macroscopic limit // *Physical Review*, 12/1, 1995 <https://doi.org/10.1103/physreva.52.4959>

32. Johnjoe McFadden. Integrating information in the brain's EM field: the cemi field theory of consciousness. *Neuroscience of Consciousness*, 2020, Issue 1.

33. LaBerge S. *Lucid Dreaming*. Los Angeles: J. P. Tarcher, 1985. 227 p.

34. LaBerge S., & Gackenbach J. Lucid dreaming. In E. Cardeña, S. J. Lynn, & S. Krippner (Eds.), *Varieties of anomalous experience: Examining the scientific evidence*. 2000, pp. 151–182. American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/10371-005>

35. Larsen S. *The Shaman's Doorway: Opening the Mythic Imagination to Contemporary Consciousness*. S.F.: Harper & Row, 1976.

36. Laski M. *Ecstasy: A Study of Some Secular and Religious Experiences*. N.Y.: Greenwood, 1968.

37. Lovelock J. *Gaia: A New Look at Life on Earth*. N. Y.: Oxford Univerwity Press, 1979.
38. Lukoff D. Diagnosis of Mystical Experiences with Psychotic Features. *Journal of Transpersonal Psychology*, 1985, 17, 155-181.
39. Maslow A.H. *The Farther Reaches of Human Nature*. N. Y., Penguin Books, 1976. 407 p.
40. McFadden Johnjoe. Integrating information in the brain's EM field: the cemifield theory of consciousness // *Neuroscience of Consciousness*, 2020, Issue 1. DOI: 10.1093/nc/niaa016
41. Monroe, R. *Journeys Out of the Body*. N.Y.: Doubleday, 1971. 270 p.
42. Moody R. *Life After Life*. Anlanta: Mockingbird, 1975. 208 p.
43. Murphy M., Donovan S., Taylor E. *The Physical and Psychological Effects of Meditation: A review of Contemporary Research with a Comprehensive Bibliography 1931-1996*. Sausalito, California: Institute of Noetic Sciences; 1997.
44. Murphy M., Donovan S. *Contemporary meditation research*. San Francisco, Esalen Institute Press, 1985. P. 34–40.
45. Naan G.I. *The symmetrical Universe*. Publications de L'Observatoire Astronomique de l'Universite de Tartu, 1964, vol. 34, p. 421-438.
46. Ogilvie R. et al. Searching for lucid dreams. *Sleep Research*, 1978, 7, 165.
47. Orme-Johnson David and Farrow John (eds.) *Scientific Research on the Transcendental Meditation Program*. N. Y.: MLU Press, 1977. P. 187–207.
48. Ormont L. R. Aggression and cancer in group treatment. In J. G. Goldberg (ed.) *Psychotherapeutic Treatment of Cancer Patients*. 1981. N. Y.: Free Press.
49. Osis K. *Deathbed Observation by Psysicians and Hurses*. N. Y., 1961.
50. Paus T. et al. Structural maturation of neural pathways in children and adolescents: in vivo study // *Science*, 1999, 283, pp. 1908.
51. Roszak T. *Person/Planet*. N. Y.: Doubleday Achor Books, 1978
52. Pribram K. *The brain* // *Millinnium*. Los Angeles: J. I. Tarcher Inc., 1981. P. 91-104.
53. Pribram K. *The Holographic Hypothesis of Brain Functioning // Ancient Wisdom, Modern Science*. (S. Grof ed.). N.Y., 1984. P. 178.
54. *Psychology: The Science of Behaviour*. Second Edition. Library of Congress. P. 430.
55. Russel P. *The Brain Book*. 1979. N. Y.: Penguin Books, 244 p.
56. Russell P. *The Global Brain: Speculations on the Evolutionary Leap to Planetary Consciousness*. Los Angeles, CA: J. P. Tarcher, 1983

57. Sapolsky Robert M. Monkeyluv: And Other Essays on Our Lives as Animals. New York : Scribner, 2005. 209 p.
58. Selye János. Stress Without Distress. Philadelphia: J. B. Lippincott Co., 1974. 122 p.
59. Simonov P. V. The motivated brain: a neurophysiological analysis of human behavior: [monograph]. Philadelphia: Gordon and Breach Science Publishers, 1991. 280 p.
60. Sparrow G. S. Lucid dreaming: the dawning of the clear light. Virginia Beach: A.R.E. Press, 1976, pp. 26-27.
61. Sperry R. W. Hemisphere Deconnection and Unity in Conscious Awareness. American Psychologist, 1968, 23, pp. 721-729.
62. Springer S. P., Deutsch G. Left Brain, Right Brain: Perspectives from Cognitive Neuroscience. N. Y.: Freeman, 1997. 326 p.
63. Tulku T., Openness Mind. Berkeley: Dharma Publishing, 1978, p. 74.
64. Vails S., Eस्कartsberg R. The Metaphors of Consciousness. N. Y., 1981. P. 124-137.
65. Vogel G., Foulkes D., Trosman I., Ego functions and dreaming during sleep onset. Archives of General Psychiatry, 1966, 14, pp. 238-48.
66. Vozniuk O. V., Dubaseniuk O. A. To the question of building the universal model of the development of world pedagogy and education // Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences, 2020. 1(100), 5-14. DOI: 10.35433/pedagogy.
67. Voznyuk A. et al. Synergetic simulation of managing processes in educational sphere in the contest of temporary self-ruled managerial target teams application // Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 2022, 3(44), 317–327. DOI: 10.55643/fcaptop.3.44.2022.3749
68. Voznyuk A. V. Aggression and health: an attempt at conceptual integrating these phenomena // Technologies of intellect development, 2018, Vol 2, No 8(19) DOI:10.31108/3.2019.2.8.2
69. Voznyuk A. V. Fundamental Factors of Human Health as Prerequisites for COVID-19 Prevention // Philosophy, psychology and pedagogics against COVID-19: Manual / Ed. : V.V.Rybalka, A. P. Samodryn, A.V.Voznyuk and others; a team of authors. Zhytomyr: Private enterprise Euro-Volyn, 2020. 392 p, pp. 223-250.
70. Voznyuk A., Manolov M. On the problem of human consciousness: from facts to theoretical speculations // Diogenes. 2019. Volume 27. Issue 1. P. 48-62. Veliko Tarnovo, Bulgaria.
71. Voznyuk, A. V. New paradigm of psychotherapy correction (rehabilitation) of the children with special needs // American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research, 2017, 3, 6.

72. Voznyuk, A. V. Main Aspects of the Concept of Universal Model of the Being. Zhytomyr: Volyn, 1997. 132 p.

73. Voznyuk A. et al. Interdisciplinary Educational Technology based on the Concept of Human Brain Functional Asymmetry. Postmodern Openings. 2021, 12(2), 433-449. DOI: 10.18662/po/12.2/316

74. Voznyuk A. V. New paradigm of psychotherapy correction (rehabilitation) of the children with special needs // American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research, 2017, 3 (6).

75. Weinzwieg P. The ten commandments of personal power. Creative strategies for shared happiness and success. N.Y, Meridian Press, 1988. 175 p.

76. Wheeler John Archibald. From the Big Bang to the Big Crunch // Cosmic Search: Volume 1 Number 4; Fall (Oct., Nov., Dec.) 1979. <http://www.bigear.org/CSMO/HTML/CS04/cs04p02.htm>

77. Wilber K. et al. Transformations of Consciousness. Boston: Shambalah, 1986.

78. Williams L. Teaching for the two-sided brain. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1983. 345 p.

79. Вопросы саморазвития человека. Междисциплинарный теоретико-методологический сборник. Вып. 2. / Под. ред. В.А. Данченко. Киев, 1990. 146 с.

80. Жигаринцев В.В. Жизнь без границ, 2000. 756 с.

81. Конечный М., Боухал М. Психология в медицине. Прага: Авиценум, 1983. 405 с.

82. Лаберж С. Осознанное сновидение. Практика осознанного сновидения. К.: София, 1996. 288 с.

83. Цехмистро И.З. Холистическая философия науки: Учебное пособие. Сумы: Университетская книга, 2002. 364 с.